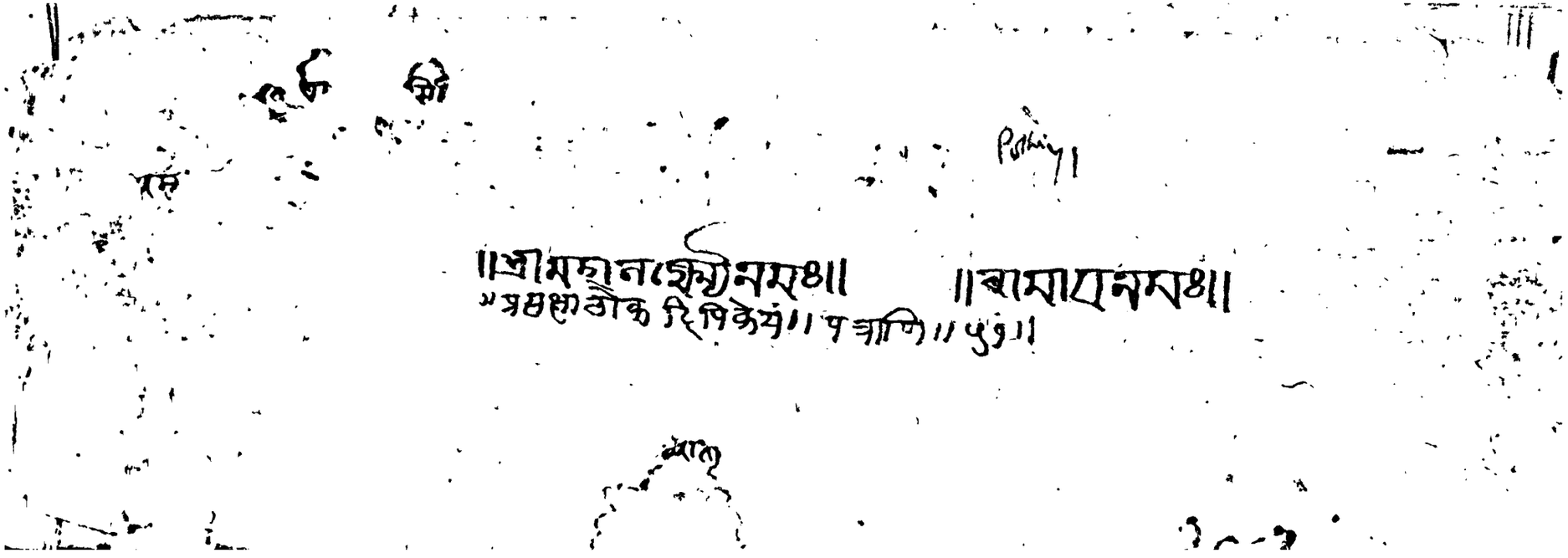

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

॥श्री१॥

॥श्री१॥

स्यगृहीतत्वात्तवतामप्यनिमर्थानुत्थानमितिचन्नमैगळनिष्फलस्यानन्यथासिद्धत्वव्यतिरेकस्याग्रहीत्वव्यतिरेकस्यग्रहात्
इतितथाचानन्यथासिद्धान्वयव्यतिरेकज्ञानमकारणकत्वेशीकाघातिबैधकचेनकारणताधीजनकइतरसदकारिम
तियावन्वयव्यतिरेकोतत्रचेनन्यथासिद्धोनहीतादृशकारणत्वेशीकेतिनत्रवदितिगाद्यसंशयोनप्रतिबैधकःतन्निश्चयोन
स्यवतथाचसंशयसामग्रीसत्वात्संशयएवस्यात्तनतुनिश्चयइतिआरवेडलकाथीधार्यस्तथाचानुमानविशेषदर्शनेनि
सामग्रीतिपुज्यतेशीकाएथगितिसराजदेतीतिनवनियमगर्भसदवारस्यसादकत्वेयत्रसमाप्तिस्तत्रवैमैगळेतिस्यारे
दनमन्यथाव्यतिरेकसदवारस्यापिनरवेदनेयत्किंविदधिकरणीयसदवारस्यसादकत्वात्तथाचिसवीधिकारणीयस्यग्राह्य
त्वात्तथापिमगळतद्ग्राप्येतरमैगळसमवधानेमैगळव्यतिरेकसमानेव्यतिरेकःमैगळेचतादृशसमवधानेसतिसमानेधि
रित्यवनन्वन्वयव्यतिरेकोसपोपमेसाधूक्तौद्वितीयमात्रीयंयत्तयतिनहिमैगद्वातनकत्वादिमनेनयातेव्यतिरेकसिद्धिरि
तरसमवधानदशायांसमानायुत्पत्तिनियमेनतन्मैतेव्यतिरेकाघसिद्धेरन्वयग्रहतदानीमप्यविकळएवहेतुरुक्तनतितथाच
समानेमैगळपूर्वकत्वनियतमैगळासमवहितसामग्र्यजन्यत्वेसतिजन्यत्वादित्यनेनव्याघातज्ञानाभावेसति
जन्यत्वेसादेरनुमेयत्वंसुमरहितिभावःतेनात्रवपरिशेषानुमानेनिरोकरणेऽग्निमशीकानुत्थानापत्तिरितिदूषणमपास्त
यद्वा॥तितथाचसंशयसामग्रीसत्वात्संशयःस्यान्नानिश्चयइतिभावः॥अतएवमिश्रमतेनसंशयोनत्रतिबैधकमि
त्रीयस्तावन्निवारज्ञानस्येतरचेतनज्ञप्येनान्वयव्यतिरेकाभ्यांसंशयानुमितिसाधा

॥२॥

रणस्यैवप्रतिबैधकत्वमित्यादुःअन्यत्रेत्यादेरिति।नवावश्यकल्पनीयत्वेमानाभावःगुणेनदोषाभावान्यथासिद्धानुरोधेनसदत्वेन
वावश्यबैचेतिनानेकइत्यत्रान्यथासिद्धानुरोधेनतुतथात्वेतनवावश्यकत्वेविनिगमकाभावःलाघवस्यैवतत्रतन्त्वेमन्यथा
सिद्धीतरविलयापत्तिरन्यासमत्वेवीतभीवारस्किंत्वेवंवरमकारणानेतरधीअन्यथासिद्धापत्तिःव्यापारेणव्यापारिताच्चकारणश
शरीरेचैनयुक्तेतभीवानुपपत्तिरुक्तान्यथासिद्धेवरंसमवायेनेतिअत्रनव्यःदंडत्वकारतावादिनादेहस्यघटत्वासत्त्रिघट
कत्वेनावश्यकत्वेपिसदकारित्वेनानावश्यकत्वात्तेनचसाक्षात्सबैधर्येवनियामकत्वादंडस्यैनियामकत्वेदंडत्वेयिएकतरस्यि
नियामकस्यसत्वात्अवश्यंकल्पनीयेनुयज्जीवकत्वविशेषणाच्चनद्वितीयहतीयानवयदेहतरसंयोगयोर्नयदुपस्थितयोर्दे
तुत्वान्नोपजीवकतेतिसंयोगनान्यथासिद्धापत्तिःकारणतागरहापत्तीव्याधपत्नीदृष्टयत्वविषयत्वस्यसदभूतविशेषणत्वात्दंडप्रत्यासत्ति
वनचजनकत्वेतदावश्यकत्वादितिवरमःनियमानेतुश्रवेरासनवऋयोरावश्यकत्वेविनिगमकाभावेवश्यकल्पनीयत्वात्भाव
स्यदंडेवरवऋस्यावश्यकत्वेपिनतद्दृष्टिनष्टिउपजीव्यविरोधान्नापीतिनापिपरिशेषानुमानेनकारणतागरहेनियोनुनाएवपरिशे
षसमाप्तीतरवत्वलयदनेत्यनुवैधेतदनुवैधिफलीतरसफलेतावभावमादायबाधसिद्धेशीकापरिहतुंआदुवैळवादत्यादि
ग्रंथमवरमयोरालोकलविवक्षयापरिहरामग्रंथस्यफलीतरस्यत्वादिमूलेनवाधासिद्धेरित्यादितेनवनिरासंसंनयःविशेष्य
मळवादनिष्फलानुवैधिसमाफलीतरफलकत्वाभावेबळवादनिष्फलानुवैधिसमाफलीतरफलत्वाभावेसफलत्वादित्यनुमानलिंग
त्वात्एतेनविशेष्यादिद्वारस्यमूलस्यसाध्येनवसमवायादिशेषणापायनेपीतरमितिनिरस्तंतावितिनवरुतावत्तत्सदं

८

स्यतामिति वाच्यं साध्यविशेषदेहव्यापित्वस्य देहेव्यभिचारवारकत्वेनसार्थकत्वात्तस्य च नवीनेकल्पेदेहव्यापित्वस्य
तेव्यापित्वरहितपक्षग्रहोत्तरंतदर्थतयैव निरस्तेर्थापत्तिग्रहाभिधानस्यो मुख्यपरत्वात्तदभावेतरं स्वप्रकारांतरस्यावश्यं नि
रस्तत्वात्देहव्यापकेन विशिष्टेसाध्ये कृतस्कल्पांतरमनेनव्यर्थमुक्तं अथैतत्वं वैकल्पेअधोतत्व व्याप्यमनवि
शिष्टं नऊर्ध्वतत्त्वयोर्धेतदनुमानेनोरवादिति तन्न अस्यापि व्याप्यत्वादेर्दुरुच्चवधेयंत्वांतत्व परतया मनुमिता
नुमानमन्यथा नावगमिति अविगीतत्वं वलवदनिष्टाननुबंधित्वं तेनाश्वमेधीयरक्षणादौ मरणेनव्यभिचा
रःनव्यभिचारःनवव्यापार्यत्वेनवृत्ति विषयत्वेमंगळअसिद्धापत्तिःनिरुपधीछाविषयान्यत्वस्यविवक्षितत्वात्नवब
ळवन्निष्टाननुबंधित्वमत्रसिद्धेकपसाधनविशेषणीस्यादितिवाच्यं इतिविशेषणस्यसिद्धत्वेमंगळनिष्टसाध्यत्वत्यय
ग्राह्यत्वमविगीतेमरणसाधनेनाजेनेव्यभिचारइतितद्वारणायालौकिकत्वंविशेषणमितितन्नऊर्ध्वपदेनतद्वार
णात्वेदबोधितत्वत्रमनिष्टेधनतादृशभोजनेतथापिव्यभिचारात्वेकृतद्वातिशिष्टत्वंवलवदनिष्टाननुबंधित्वत्रमर
हितत्वमतोनागम्यागमनादोव्यभिचारःकिंयावदेवेतिद्वितीयेतोदुरुच्चयेतेनपथमेहतावपितेनव्यभिचारवारणमिति
तिविशेषणमिष्टानमितिविशेषणंनिधानवैयर्थ्यमित्यदोषःनवाफलेव्यभिचारःवलवदनिष्टाननुबंधित्वस्यफलगामी
तयातेत्रहेत्वभावात्तथाहृतेपितत्रतदभावात्सचेतद्भावेदालोकेपाठःनवजन्यसाधकानिष्टजनकोभिन्नत्वमर्थःसव
धसिद्धएवभेदस्थलेप्रतियोगित्रसिद्धेर्

॥३॥

तिवाच्यं ५

न्यत्रैवेष्टसाधनेतिवाच्यंअयंतात्पर्यावगमेदेतावतासिद्धेर्विधानादितिकष्टकल्पेनेतिपाचेष्टापत्तिनोतरीयकदुरवसिन्नक
रजनकतयातेहेत्वभावादित्याशयःइत्यविगीतपदमितिननुवदबोधितत्रमरणेरात्रिश्राद्धव्यभिचारवारणायेविगी पात्रा
तपदवैयर्थ्यापत्तिःनस्वर्गयादृशीश्राद्धेसत्यिंहव्यभिचारवारणायाविगीतपदंतदितिसपुत्रकस्यबलवदनिष्टानुबंधित्वव पर्की
देवाधितेष्टसाधनेचेतिआलोकेपरात्रिश्राद्धपदंत्रयादृशीश्राद्धेनेवातद्गुणबद्धुद्धिर्दृष्टानत्वेवदेत्यादिपरतानेनिःफलनिषि
द्धयोरुक्तमरणेतरविगीतपदाभावेयंवारणादिमरणसाधनाविगीतेनातनेव्यभिचारवारकत्वादितिवाच्यंवदबोधितत्व
मनिवेधनमरणसाधनेतथापितत्रादृश्यत्वादितितत्रप्रतिभातिवेदेनितत्रभाविषयेष्टसाधनताविगीतावारविषयत्वंदेहु
वलवदनिष्टाननुबंधित्वंचाविगीतपदार्थःत्रयादृशीश्राद्धवारणमेवचतदुपादानप्रयोजनमेवंचघृतकल्पितकपदसिद्ध
धनादोव्यभिचारोविगीतत्वेचाप्रसक्तस्यापिवेत्यवदनादेस्तत्रवारणंशिष्टपदवैयर्थ्यमितिनिरस्तेयदुरुच्चारणत्वेनतिपद
वैक्रियात्वेनफलवारणंइदंउत्सृजनकदिकीर्थोविषयत्वेनेतिभेदःयदाचेतिपदंवलवदनिष्टाननुबंधित्वत्रमसत्वकतयागम्य
गम्यागमनेव्यभिचारस्यशिष्टयदेनवारितत्वादितिविगीतपदसाफल्यायनिष्फलसाधनतोशइतिविवक्षितंतत्कृतानाद्यसं
तनत्वेपरत्रिजनकदानेत्रमरहितवारणविषयत्वादगम्यागमनस्यदृष्टजनकदानेत्रमरहितपरहितपरेभवशिष्ट
पदमित्यर्थःननुसमाप्तिफलकत्वमेपिफलकोत्तरवदेवनिरस्यतामित्यतआहप्राप्तिरितितामलेनभुमाभूदितिअन्यपरत्व

गस्यिकाम्यनायामविषयत्वेस्वतोऽसुंदरसमाप्तावेवकामनानस्यादितिसकळेतिसकळप्रारिप्सितकाम्यनायामित्यर्थः एते
सकळेतिकाम्यनाविशेषणंवा आद्योऽसंभवः यामादिकाम्यनायांतद्विषयत्वात्अत्येयुक्तानुपयोगदृतिनिरस्तोद्वित्रिसत्रे
तिप्रतितिष्ठंतिदवायएतारात्रीरूपयंतिदतिरात्रिसत्वेतद्दित्यर्थः ननुद्वित्रिसत्रयद्विष्वजेत्यत्रस्वर्गफळकत्वमस्त्वित्यतआ
ह्विधीतिफळबोधकमंकाम्यपदमात्रंतत्फळंधर्मोभावकल्पनालाघवात्ऋतुनयसिद्धंधर्मंतिष्ठतिस्थायीफळत्वंकल्प्यतत्र
स्वर्गंधर्मिधर्मीभूयकल्पनाप्रसंगादितिभावः अधिकारीतिअत्रकश्चित्फळज्ञानसाध्यइच्छानेगौरवंफळमुद्दिश्यतेचेनदोष
दृतिसवसिद्धमितिकथमर्थदोषःअत्रन्यायःफळसमानाधिकारिकंतदसमानाधिकारिकंवेतिस्वर्गानेतरभावेऽपिभवतीत्न
द्यत्रासमानाधिकारित्वादन्यदुपतीवेगुरुर्यद्विद्वांसःस्यादितिअतएवव्ययद्यविप्रारिप्सेतेत्यादिनास्वर्गफळकत्वस्याविव्यतिरे
कःसिद्धदृतिनविरुध्यति-न्यायावतारःतथापिसामान्यतःफळसिद्धेविशेषतःफळेकल्पनीयेत्यत्रविरुध्यति-न्यायाद्हेतएव
तःकल्पनेकिंबाधकमितिशिष्यजिज्ञासायांतदादिविध्याजितिदितिनपायात्रोपस्थितएवित्यागानुपस्थितकल्पनमेवबाध
कःअतएवप्रकरणार्थवादाद्यफळोपस्थितेःत्यागप्रसंगगौरवात्प्रकरणाद्विसत्रद्विरुध्यतिन्यायाज्जघन्यःनस्वर्गादि
सकळार्थेक्रतुत्वेनापस्थितएवेतिवाद्यैस्वर्गोपस्थितेःप्रमाणांतरयोग्यतायातस्यतदानीमभावेनज्ञयासातत्साध्य
त्वेनतद्धन्यत्वात्दृक्नुरात्रिसत्रायवर्षायादिवेत्यत्रकल्पकाचारालोचनयैवसमाप्तेःफळस्यास्थितिःकिंचिद्यगधिकारकल्प ॥५॥

नाद्यथक्रःफळकल्पनापर्यवसितैवद्यथक्रफळकल्पनेतत्कामधिकारसिद्धे — मैतरेयीवेदयज्ञेःकाम्येसामान्यतएवफळकाम्यना
नायाअधिकारकल्पनादितिफळलाघवंव्ययन्नस्यादितत्वादितिऊर्ध्वंभावःनहिकाम्यनाविषयतामात्रेफळत्वव्यवस्था
पर्वंअपितुतदधिकारिविशेषणाकाम्यनाविषयत्वेनयत्स्वरूपंकाम्यनाधिकारिविशेषणीतथासतिगौणफळपरंपरायाअपि
मंगळज्ञन्यतापन्नेःअतएवमंगळस्यस्वर्गफळकत्वमुपगछतःस्वर्गकामनाधिकारिविशेषणमेवेतितद्विषयत्वेनानुपस्थि
तिरित्यर्थोनस्वर्गादासीनकामनाविषयत्वेनोपस्थितिनिर्वाध्यार्थीतरतापत्तेरितिस्वर्गफळकत्वंयुक्तमेवसामादिसाध्य
त्वेनफळिकोयंविध्यजिन्यायावतारमाश्रित्यगौरवेतात्विकंनतुतस्मादितरतोनिरासइतिविरूपंचिंतंदर्शितंतत्तु द्र
व्यमित्याशयवस्तुतस्तएवंलक्षितेतल्लक्षणाव्यपदेशःप्रकृत्यर्थनिरूप्यत्वेनसंबंधःप्रकृतिरूपविशेष्यःशब्दघ
टितसंबंधेनलक्षणायामेवलक्षितलक्षणादस्यपरिभाषितत्वात्असत्कल्पेवेति। ननुफळोद्देशकल्पनेतन्मूळकर्तव्यस्त्रिफ
ळश्रुत्वाद्यत्कल्पेदोषःकथमन्यथाविध्वंसफळकत्वमपिरूपमाणेसंगछतेतथासत्यंगौरवमेवलाघवेनागस्येवउचि
तत्वादितिनसम्यक्त्रिफळकत्वस्यतत्रैवरूपमाणान्यथासिद्धावाधितत्वेनानात्वस्वीकारात्स्वर्गफळकत्वेआकांक्षितत्वे
नदुरितध्वंसस्वर्गानुरोधेनादृष्टेफलत्वेजनकत्वकल्पनागौरवमितिदिक्समानधिकरणेविरोधेतथाभंगेतत्फळकर्तव्यानवेदकत्वं
वाःननुग्रामस्वर्गादीनांयुगपन्निरपेक्षाणांदृष्टानांभावस्तुत्वाद्यक्तत्वंतदितियत्तुनुमान्येव्यापकत्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्ये

वभानमितिसमानविशिष्टविधतानाश्रेत्युक्तेमान्येसत्त्रेवैधर्म्यभानुमितौघटत्वेतत्प्रतियोगित्वानायत्तेरितिपृथिवीत्वमितिलाघवावता
ऋग्यसमान्यन्यफलकत्वेगौरवेतदन्यफलकत्वेलाघवमित्येवंरूपःप्रत्यक्षसमानफलकत्वेलाघवमित्येवस्फुरणीतत्रपरि
शेषानवतारेपिनकृतिरितिनवलाघवोपनीतस्यविषयत्वेपिदंतुतावच्छेदकरूपेणासिद्धेःकर्पेहेतुसिद्धिःलाघवोपनीतस्याच
प्रकारत्वादुपनीतेसेशेषानानात्वदनुपगमेवमानसीहेतुसिद्धिरित्याहुःतात्पर्यं एतेनसफलत्वानुमितावेवसमानफल
कत्वंपरिशेषानुमानेवैयर्थ्यं मित्यपास्तं व्यभिचारेतिप्रत्यूष्यनादिजातीयतयानानेयोर्व्यभिचारःसैनवतितपाप्तिनतो
घन्मात्रेणानफलसिद्धिरितिभावःमानाभावेनसंगतमात्रस्येवव्यतिरेकनिश्चयादव्यभिचारनिश्चयएवेत्यादिशब्देनव्यभि
चारेतीत्यादिग्रन्थेनदूषयन्नाहुःतथाचाद्यपक्षेवेदितिपक्षेचयमितिलिंगितपक्षेचायंविशेषःआद्यपक्षेविशिष्यवेदानुमा
नेमध्यमेनुविशिष्टकर्तृकत्वेनवेदबोध्यतेनस्यनस्यनव्यापृतकर्तृकत्वानुमितौज्ञानमविज्ञानेनपदार्त्रेविशेषपदेनाविगी
तनिःफलचारणीतत्वपक्षेधर्मतावच्छेदकसिद्धेःवयमितिपक्षेवेदबोधितत्वमेवसाध्यमितिभावःअतएवाद्यपक्षे
रतिनत्वापाद्यपक्षेवेदमूलकत्वमेवसाध्यपक्षेधर्मतावच्छेदकसिद्धेःनिर्विघ्नेत्यादेःप्रकृतानिप्रायेणानिधानदोष
प्रविष्टत्वान्नदोषंतद्विषयकसिद्धेरुपेक्षत्वान्नपरिशेषाभ्युपगतएतायतानेनिःकैपत्रवृत्तिरितिविशिष्यवेदानुमानेमध्यमेपक्षेनदूषी ॥पाप्रौ॥
व्यभिचारःदेतावपितत्प्रयोजनत्वेनदूषितासिद्धेःसामान्यव्याप्तेतत्रेभवात्वतएवसामान्यतोव्याप्यवधारणमितिनदूषितासिद्धे

साधनाविशेषणाप्रदेयाश्चविशेषतोसाध्येनव्यभिचारोदर्शनादितितत्रवक्ष्योजनंकस्यविदपास्तोसविशेषान्नदतिनानुलोकघमापितन
रकानानुवैधित्वेसाधनताकान्यत्वं विवक्षितंतत्रनास्येवेतिकथंव्यभिचारःअविगीतत्वंबलवदनिष्टाजनकत्वमात्रंतावत्तेवागम्यागम
नादौवीरणात्तत्रतत्राजास्तीतिकथंव्यभिचारःअतएवसत्त्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वतन्निगमबलवदनिष्टानानुवैधित्वेनिःफलेपीतितद्वारणायशि
ष्टपदंअज्ञातत्वंवेदसाधनतोशसामान्यतोनानुविशेषतोदृष्टत्वादितिअभियोगिविशेषासामान्यतस्तत्सुगमंहेवदोगौठानियुक्ततत्प
रुषवदअज्ञातत्वंवेदसाधनतोशसामान्यतोनानुविशेषतोदृष्टत्वादितिअभियोगिविशेषासामान्यतस्तत्सुगमंहेवदोगौठानियुक्ततत्प
रुषवद

DR BHAU DAJI

ताव्याप्तेरेवतदनुमानमिति ननुमंगळमितिलक्षणाधीगत्वेतत्रासमानाधिकारित्वलाघवानुरोधेतेप्रमाणसाधयिनुमुक्तेयद्य
बाधितंतदवनेतिभावःयद्वातदीगेयद्यपिकार्यकीतदेवनेतिभावः। एतेनीगतासाधकतेयापन्यस्तमधिकार्यकीविपरीतमव
यसाध्यसाधनत्वेननुमंगळमंगेयदिलोकेनलभ्यतेदृश्यालोकदृष्टापरास्तेलाघवप्रतिसंधानकारेस्तत्रदृष्टतासामान्य
तोदृष्टेनीगत्वपरिछेदादिति। अन्यउपळीतरसदितेलाभंगळमंगेयदिस्यात्तदाधिकार्यकंलाघवेस्यादित्यर्थःतत्रफळी
ररहितत्वेवनिशार्थेगत्वसाधनेप्रधानेदृश्यपीकार्यीमळमवतारयतिआरब्धकर्मीगमितिमूळगेयादिज्ञानकावीतरवा
क्यरचनीगेयनुसमाप्येगमितितत्रफळेप्रत्येगत्वाभावात्किंनुकारणीप्रत्येगमितिआरब्धकर्मीगमित्यनेतरेतराश्रयेतिशेषः
तथावसमानाधिकारिकर्त्तृप्रयोजननिर्देशानउसाध्यस्वरूपनिर्वचनेतथावसतिप्रधानेसाध्यसिद्धिसंभवेनतत्रव्यभिचार
वारकविशेषणवैयर्थ्यापत्तेरितियोज्यैतिकर्मार्पितयेतिमंगळेवाधितमितिदृधाव्याप्तेकर्मनिष्पाद्यत्वार्पितयाकर्मीकळा
र्पितयेतिविशेष्यंनीतेरीयेतिअन्येउवदूवदनादेकयाकांक्षासूचिताग्नीतपरत्वेवदूवदनवैयर्थ्यापत्तेस्तथाचसर्वंवेद
प्रामाण्यमुपगच्छेकपक्षाचैकयातयाक्रियमाणत्वादित्यर्थः।तत्सर्वमित्यनेनत्वप्रधानवदासःयेदेत्यादिविशेषणादेकयाकांक्षा
परान्यपातीपंकपात्रंदंयोरेकासंभवेनादरुत्पाद्यग्रहाप्यमदापत्तेरितिपूर्वकालान्यकालत्वापेक्षयाङ्गभावानीमा
मान्याभावत्वाभावाद्बहुत्वादन्यान्यानायस्यैकत्वमभिप्रेत्यादृतदर्थइतिपक्षन्नेअन्यपुरुषक्रियमाणादर्शीकालत्वेनसामान्या ॥७॥

भेदाभावान्नत्वदर्शनामेवपदसमुदायिकत्वेनषट्प्रागभावापेक्ष्यासमुदायान्योन्याभावस्यात्वंसर्वकालस्थेयसमुदायानधिकार
णत्वादाद्यसमुदायिपूर्वमित्यत्रतथाप्यविनिगमोऽतियद्यपूर्वागत्वस्यसाध्यतयाऽत्रतरीगव्यभिचारवारणायतत्पूर्वमितितन्नपू
र्वंत्रिरीगसाधारणमात्रैवप्रकृतोपयोगेनतत्साधनेयेतिगादितिन्येयेदेवोपिघटेप्रत्येगंस्यादितिवाच्यमिष्टापत्तेप्रधानत्वाभिमतत्व
फळकत्वात्प्रीवस्तुवेदवोधितत्वेनतदर्थितयाशिष्टेरुत्पूर्वंक्रियमाणत्वादित्यर्थइतिनउचेत्यवेदनेतरंगमेवास्तित्यतआदृतदृतिपळ
वत्सेनिधावफळमित्यादितलूनपुनर्जातभावादितिभावःनियमतइतिनचवेदयाक्रियेतिनियमेव्यभिचारःतादवस्थ्यात्तत्यरेऽप्यावश्यकनियमेवासिद्धिः
वेदवोधितत्वेसतिप्राप्तिपूर्वमानेनक्रियमाणवोदकत्वेसतितत्पूर्वंक्रियमाणत्वाद्धनवपूर्वेपदाङ्गकेपप्रधानेव्यभिचारःतस्यकर्मकुर्वीता
कार्यत्वेनाप्तिपूर्वमानाकार्यत्वात्अंगीगेसाध्यसत्वात्रदन्येनविशेषणादूनव्यभिचारःनवीनास्तेअंगत्वमरहितंतत्वेतदर्थंसत्पदा
यतदृदितानक्रियमाणत्वादितितन्नतथासतिचैगवेदनप्राप्तकालक्रियमाणत्वव्यभिचारवारणायोपात्तविशेषणवैयर्थ्यप्रसंगात्तममनुष्य
तिस्नातिफळवत्मंगिघ्नमरहितत्वेनियमपदार्थइतियथाश्रुतेतिघिघानफळफळकत्वेप्रधानफलातिरिक्तफळकत्वेघतिसंधा
घतिसंधानपदार्थःयद्यपिसन्निहितेकर्मफळवत्स्वतेत्रफळवत्त्वेवभवतारंगत्वप्रधानत्वंतथापयुपडीवत्वास्तिसंधानस्म
करवत्रेरतेनप्रतिसंधानाघतिसंधानेऽपिविरुद्धेरूपमेवत्रस्यातामन्यथाकिमपरार्धफळसत्वासत्वाभ्यामेकत्वेतिनिरस्तंदूरे
नमस्कारादावनुद्देश्यमपिफळंयद्यपिभवत्यवतथाप्यादृशमेवमंगत्वमितिआशयेनादवस्तुतदितिवस्तुतस्तुफळीतरसत्वेथ
तदिछयाक्रियमाणत्वेसतीतिहेतुविशेषणीतथावनासिद्धिशंकेतिभावःअंगत्वसिद्धयेतरफळीतरभावरूपलिंगविशेषणसिद्धे

॥श्लो०॥
॥८॥

द्विस्थमिश्रमत्वं गत्वसिद्धिरित्यन्योन्याश्रयेतरेतराश्रयेतिवा दोषः। यद्यपि गत्वविषयकत्वेपि फलांतरा भावेलाघवमित्याकारेणासु
रणानवत्थवदनुविशेषणत्वसिद्धितथापि लाघवस्यस्वतंत्रप्रमाणत्वाभावेनास्यापकार्यत्वेन्यायाश्रयएवसफलानुमानेसकारि
त्वमदुष्टमिश्रामद्वितिननुप्रतिसंधानपदेविशेषणाद्व्यसाधनमाद्रेदित्यादिमूलेनासंगतमसिद्ध्ये वधसंज्ञाकत्वादित्यतआह।
बोधनेति। तथावनेदंदंडनुसाधनपदेमूलमविनुसदंकारेणलाघवघटितसंधानस्यफलांतरा भावपर्यंतसाधिबकथनमितिभावः।
ममदुष्टमिति भाति। इदानीं विशिष्यतेदंननुमानादानुपूर्वीनस्यतस्याबोधकत्वादादेबोधनसंभवादितिउत्तरस्वरूपासिद्धिमितियद्यपिप्र
तिसंधानप्रसंजनरूपत्वरूपासिद्धिकथनमसंगतंतथापिपक्षधर्मताबलेनव्यलौकिकंगत्वस्यबाधमित्यत्रतात्पर्यं। नीलत्वलौकिककर्मी
गमित्यर्थः। अन्यथाप्रयोक्तव्याभिचारादितिपक्षधर्मलौकिकत्वेअनुपादानेलौकिकीगेव्याभिचारइत्यस्यापादानमितिनघसिद्धेनतादृदंड
शकलेतियश्चजितेत्यादिगौरोनस्वरूपासिद्धिप्रदर्शनार्थः किंतूत्तरपक्षस्थापनार्थःतथावसप्रतिपक्षेनकाप्यसंगतिरितितत्रबूमःसप्रति
पक्षएवह्यत्रसपक्षस्थापनेनदुष्टएवपक्षोतेदृतनिर्णयेतीयंप्राप्तानिमित्तकामावास्याघटुयोरिवतंत्रेणोपयुज्या।नसप्रतिपक्षः प
क्षगनुष्ठानीस्वपक्षस्थापनस्यनवसाध्यावयसाधकस्यसत्प्रतिपक्षत्वेसपक्षेत्वयुक्तमितिदिग्दर्शकेतेगत्वाभावातिरिक्तेफलांतर बत्वेस्वपक्ष
दृत्यंगत्वाभावसिद्धावपितदसिद्धितस्यमाणानुपपत्तिरापादकतेदावश्यकमितिवाच्यं नावाभावयोरेवविप्रतिपत्तेरादिलमितिमतेत ॥८॥
तदभिप्रायानतुनयंगत्वसामान्यंनावेनलौकिकंत्वाभावंवदतितथापिसप्रतिपक्षकोटितानुपपत्तिःपक्षधर्मताबलेनव्यलौकिकांगत्वस्य

ति२ स्थापक२

गाभावसाधनादितिशंकतेसाधनेति स्वोक्तस्वरूपासिद्धिंपरित्यज्यादयति। साध्यव्यापकेतिपक्षधर्मताबलेनव्यलौकिकांगत्वव्या
पकेलौकिकत्वेएववेदिकस्यदंडेनदंडस्यपक्षेतेऽनयसिद्धेनयांगत्वसामान्याभावेनफलवदित्यादिविशेष्यघटितांग त्व
फलांतरानावेतिविशेषणस्याभावेपर्यवसानमितिभावः। दंडेतिसाध्यसंशयोनप्रतिबंधकंतदभावनिश्चयस्तूनास्त्येवेत्यर्थः।
नन्वेवंव्याघातस्यदंडत्वभावसाधकत्वमपिनस्यादित्यतआहसमाप्तिफलकतेति। बाधेतिनूनबले नापिसाधकत्वप्रमाणोनादृतप्रामाण्य
शंकायांवन्हिनिरस्यतेनावन्हेरसिद्धिर्वेवसाधकत्वेतोहादादितशंकणादित्यर्थइतिभावः एतेनयाबाधिकबलेनात्रतथेत्यर्थोयोधस्तन्नि
र्विषेवसाध्यसाधकत्वादिकथनमितिनिरस्तंएवंचपक्षधर्मताबलेनव्यलौकिकांगत्वमुपाधिरितिमूलार्थः। यद्वानव्यत्व
प्रयोजनेनलौकिकांगत्वमलौकिकंचांगत्वमतोनोपाधिव्यतिरेकानुपपत्तिः घटनदंडेतिभावः एतेनसप्रतिपक्षविधयाव्याप्तेवारोनायंकृतयोनो
नोयमुपाधिरुपाधिव्यतिरेकस्य नकिंतांगत्वरूपस्यानंगत्वादिमतेपदेशेतिः फलांतरानवशिष्टक्रियमाणत्वस्थानेगत्वेअसंभावितत्वाद्य
निचारसंपदेस्यअसंभवादितितादृकंमतंतथास्तुयत्रपक्षेसाधनाव्यापकतासंदेहेनवत्वसंदिग्धापाधिरितियत्रापितालोकदृष्टांत
तन्नभोगाधारत्वंनोगासमवायीत्यादावुपाधायतादितुरीत्यभिप्रायवर्तिनंदूषणावसरेपक्षेयसाध्यसंदेहनिबंधनस्यापिसंदेहस्य
नवत्यदेनदूषणमित्यालंकमनुसंधायपक्षेतेफलांतरभावसंदेहेनांगलेगत्वसंदेहनिबंधनत्वेतेलेवालंप्रलापेनेतिभा
दृतिमूलेनदंडरूपचक्रसारोलोहदंडकलक्षोऽवरणंदंडतिएवचकरलोपोणाभावःफलंक्रयतेमेगलवारेणेत्यादिनातदादर्श
दिकमितिभावः अगत्वावच्छिन्नेतिलौकिकप्रधानकर्मलीसाधारणव्यापकत्वादादांगत्वंदंडेतितथावव्यापकत्वाभावंवदतिलौकिकत्वनिवृत्तिंसाध

गप्रधानत्वमन्यत्वस्यासाधारणधर्मत्वात्तन्न चैतच्छिरवार्यानवाग्दृष्टादिति आलोकेवाग्मादावनुपादित्यपोष्ण-
रमेवजन्यदृश्यश्चसविभावनं ६ रूपस्यापपादितत्वादिति सदावद्दृशिरवेनचेतिश्रवणात्पुरुषार्थत्वंशिरवाभवंधनस्यति
।।श्लो।४ शिरवदृतिनिदावचनान्नऋत्वंगमित्येकेवाक्यमेदापत्त्याविशिरवदृत्ति हेदुनिदर्शनाःऋत्वंगत्वमेववशिरवायानप्रधानत्वमि
।।१९।। तिनवशिरवायाःस्थिरत्वादूपवीजनकालेतावन्मात्रसमाधीनतयोःप्रधानकालान्यत्वात्तत्रश्रुत्यपदिरोधइतिवार्यंप्र
धानकालमात्रान्यत्वस्यसमीपवाक्येतत्रिकल्पस्यवातथाप्यसत्वात्आघपदंचविशेषविधयेत्यर्थकमधिवा
सनादोषनिवारणमित्यपिवदंति। अत्रयद्यगमयेतदापरमापूर्वमित्यनेतरंशिरवाधारणवैफल्यापत्तिरितिप्रधान
त्वमप्यावश्यकमित्यादुःसापाहिमाग्रहतोवैबाधकमितिअन्यथामतंतुछन्नमतेनतिजन्यमात्रवृत्तिरूपेनविघ्नध्वंसत्व
स्यकारणतायोगेनान्यूनसंख्यत्वेनान्यूनसंख्यत्वेनहेतुत्वमितिनान्यथासिद्धिनिवारःनवाभ्रयेसिसौगे
मंगलेसमसंख्यत्वंलाघवात्कार्यानुदयापत्तिरतएवघ्नवित्वाघ्नवित्वानुगमोकिंनिरस्तःअन्यत्रक्रतुपूर्ववात्रिनदृत्यन्य
थासिद्धिर्द्वीकापरंत्वयाश्रिष्यतेसायमंगलेनन्यथासिद्धत्वंदोषायेत्याशुयेवस्वतःसिद्धविघ्नाभावस्थलेपुण्यसंपत्तेर्हेतुत्वं ।।१९।।
बोधयंत्यनिरस्तेतेवविघ्नतदभावस्थलेपाक्षमंगलपुण्ययोर्हेतुत्वमितिएकविषयत्वाभावान्नविरोधस्त्वेनवापुण्यसं
भावनायांमंगलेनुपायत्वेएवपुण्यसंभावनायामप्यपियदविघ्नोस्तितदामंगलेविनानसमाप्तिरितिप्रतिसंधानेनैवप्रमंगलेप

दृत्तिरविकलेतिदिङ्मननुसमाप्यतामितिकामनाविषयेतत्रमित्यस्यवेदविषयत्वमविरुद्धंविघ्नध्वं सयुक्त
स्यनिर्विघ्नंसमाप्यतामितिपदेनप्रतीतत्वादेवनेवंकामनाविषयतत्रमित्यस्यवेदविषयत्वंतदतिरिक्तमनुसंधायोक्तंव्याप्ति
श्रुतेसंयोगत्वंस्यादेकत्वंतत्रचतेन्यविघ्नध्वंसजन्यमात्रेत्वेनतिप्रसंगोअवश्यंदंडकर्मसीत्यतआहअन्यथेति
त्वेपत्वालाघवाद्धेतुत्वापायादवश्यंत्वादान्यथासिद्धिरूपविलोपितदुभावुगर्भत्वंयावाधयितुनशक्यमितिभावःदृष्टांतीत
रेणातामेवान्यथासिद्धिंपूर्ववदन्यथेतिविवृणोतिस्यनाशेदुत्वमेकदंडेनापितमितिनेष्टापत्तिरितिभावःएतेनान्यैर्यत्
त्यस्यावश्यंदंडकपदं। व्याख्यातंदंडकालिकचेनाग्रहसंगःश्रुतिरोधितानन्यथासिद्धयनुपपत्त्यापुण्यदंडेनस्थूलविशेषएवदं
डेनविघ्नाभावकल्पनात्लाभादेवस्थूलत्वमितिसाधुसंगःअतएवकारीरीजन्यतदोजातिमेददृष्टिरितिनवृष्टिरेवहेतुत्वेदृष्टापत्तिरग्नि
तत्वज्ञानविनाक्रतुकाशीमरणस्यचमुक्तिसाधनतानिर्वाधेनतन्महितस्यविभागस्यहेतुत्वेवमानाभावादिहतुश्रुतिरेवमानंयदपा
वारकल्पनीयत्वादितदपिनतथासतिद्वयोर्जकुलएवविधेःशक्तिरस्तुयागादानपितदवघातीयतोनवतंवधतायतेन्यथासिद्ध
नाबाल्यकारणतायांपर्यवस्यतीतिवार्यमंगलेपिहेतुत्वादित्यपास्तेअवश्यकल्पनीयत्वेतिबाधकाभावेनैवसमाप्युपपत्तेर्नचदं
संयोगेनान्यथासिद्धोनहेतुःस्यादितिवार्यअनुपजीवकेन्यस्यावश्यकल्पनीयत्वेविनिगमकाभावेनैवसमाप्युपपत्तेर्नचदं
डेनाप्तौविकल्पादेवनान्यथासिद्धिप्रयोजकत्वमितिवार्यंउपजीवकमात्रेनिघ्नध्वंसस्यकारणतावच्छेदकत्वस्यतदर्थकत्वात्रनवद

DABIAU DA

अस्तु

नहानितापूर्वनव्यभिचारःफलेतरस्यहेत्वेधितनाशकानाम्प्यर्थविशेषवतीतेनागम्यदेशेनाशितधूमजनितापूर्वेतिकृत्यानाशितेवह्निधाना
पूर्वनव्यभिचारःयदिवह्नितिहेत्वर्थयोःसत्प्रतिपक्षतामात्रेतदानतदन्यत्वमपिविशेषवतीयद्यपिमंगलजादृष्टमित्यत्राघसिद्धेःनपापिमंग
ळंयदिविहितप्रधानत्वेसतिअतिशयजनकंस्यात्इतिस्फुटमित्युपेक्ष्यार्थमादरेतीतियदापदवच्छिन्नसतिहितिनत्वयोस्सन्नसती
यस्यावश्यकत्वयस्मिन्सतीयस्यवैयर्थ्यंस्वस्वव्याप्येतरसकलसमे धधानत्वच्छिन्नयदनधिकरणोत्तरहेतुकदाविघ्नाधिकरणमि
त्येतावन्मात्रेपटप्रागभावेपटसाध्यापत्तिःघटसत्त्वेमंगलाभावेतरस्वस्वव्याप्येतरसकलसाध्यत्वाभिमतप्रतियोगित्वानुयोगित्वा
न्यतरणप्रागभावनाशकेसतियस्मिन्सतीयादृ।दीतात्पर्यंसमाप्तिमाचेबाधइतिविघ्नध्वंसोयत्नकृतसमाप्तावनन्यथासिद्धत्व
दृष्टितपादुरितनिवर्तकत्वमपितिमंगलानंतरोत्पन्नसामग्रीवफलैरवंविधैर्नानियतैर्नामरुदितिवाक्यनाद्यैर्धटतेस्तेन
त्तिघ्नानुत्पादफलत्वेविघ्नहानाप्रयोजकत्वापत्तिःतन्निश्चयेवकारार्थत्वंकरणीयादन्यतविघ्नानिवर्तनीमितिकामनाध्याघातश्च्य
पास्तंयत्नविघ्नसमसंख्यत्वेननाशकत्वेनानाशकत्वेतार्किकैमन्यैरुक्तोविघ्नःकिमंगलेनाप्यःहितिनामकाभावादितिजाति
विशेषेनाप्यतावच्छेदकेएकेनापिबहवोनाप्यंतएवतदवच्छिन्नाःनवेतिद्वितीयमंगलानुपादानापत्तिःविज्ञातीयविघ्नध्वंसस्यका
वैगुण्यशंकयच्चतदुपादानसेभवतीतितन्नभावदनवबोधनतज्ज्ञानत्वेनजनकत्वेभगवद्गीतास्तोत्रेपर्यवसितिग
नाविरहाविरहापत्तेयदिवयदनंतरंयाव्यक्तिःसातत्रदंडःतद्ध्वंसतेपितुल्यंकिंचैवंनत्वनंतरंनत्यकरणापत्तिःतज्ज्ञानकया ॥१३॥

मादविति।मंगमज्ञानादविघ्नंतत्पुण्यबहुत्वादितिप्रामाणिकपदंयत्नमीप्साकालकर्तव्यत्वेनविहितंतत्वंतन्निवर्तिकालतामात्रायो
न्यपारंतणीयामामतिध्यातोरितिविहितपदंयत्नमात्रंतत्पर तेनलोकिकव्यापारवारणायवैदिकपदमनर्थकेनभवतीतियत्पदंति
याज्ञयंतिकामनयेतित्तीयाविघ्नेप्सुकरणभावाद्धेत्वाभावाच्चासंगतेतिव्याघट्टकामिकेतिव्यत्वेनेति।तथाचप्रकारद्वतीयेति
नावश्यकमेवंतिअन्यतःज्ञातजनकदोषमानुपादेअपूर्वदोषमविधानेविध्यनुपादेवेवमप्यापत्तिरितिभावः।गुणावत्रयेतिमूलंअना
घुत्कर्षपदंगाद्यवत्त्वादानजनकशक्तेरुक्तेति.तेनदानशक्तावगुणाननुगमोनेतिभावः॥७॥ श्रीगणाधिपतयेनमोस्तु॥७॥७॥
नमेतिमूलंघमाणत्वमत्रविधेयतदुक्तिमेवंधःवरूपमाणतिमूलंप्रयत्नाप्रामाण्यावधारणीतेनवप्रवृत्तिरित्यन्योन्याश्रयो
धःस्वरूपमाणादृष्टणीतपायोगेतनयेनकाप्यसंगतिरितिभावः निश्चयत्वेनेतिनन्वर्थांतरघ्रामाण्यनिश्चयोपयोगेपूर्वपक्षितंतन्निश्च
यकोरणतामात्रेस्थितपदमुन्नित्वात्अत्रतार्किकाःनिश्चयत्वेनजनकत्वेक्लृप्तेपिपूर्वपक्षनिराकरणीयत्वेवक्तुंनार्थांतरंकिंचे
धसाधूपाध्यायमतसमर्थनेतेद्व्यभिचारग्राह्योर्व्यभिचारवारणायसंशयप्रतिरुक्तयुपात्तेदंदतेनवमाघसंदेहापि
शेषादृष्टनिदृष्टायीप्रतिबंधकइतिसंशयविशेषितेत्यिव्यभिचारःव्यभिचारेविशेषादृष्टनिर्णयेळघ्रतिबंधकवारणायोनिश्चि
तघ्रामाण्यसत्ताव्याप्यकघ्रतिबंधकतासंशयस्योक्तत्वात्तेनयनिश्चयत्वेनजनकत्वविवक्षायांतुसंभवतिभगवत्संशयदुर्वृत्त
त्वेनव्यभिचारासंस्पर्शतिदृष्टिनानुघ्रामाण्यशंकाभूत्यतिरिक्तज्ञानत्वेनप्रयोजकत्वेनउघ्रामाण्यसंशयत्वेनतथाचवर्त्मसंगति

॥१५॥

मात्रपदव्यर्थं किंचिदाधारणोतथापि व्यर्थमगृहीतज्ञानप्रामाण्यएवबाधवारणार्थत्वसंभवात्ज्ञानपदस्यगृह्यमाणपरत्वादिति वाच्यं
ज्ञानपदस्याज्ञानेलाक्षणिकमितिआगृहीतेप्रामाण्यघटयोरितिज्ञानेछएवविधिवृत्तितद्बाधदोषनिराकरणासंभवात्इतरतु
तानपदंतत्रनोक्तंअत्रास्त्वियनेतरंनचेतिशेषःस्फोरितोभवतितथावघृमाणेभावीयेज्ञानेपदमुपादेयं मेवगादकसामग्रीसन्नि
विष्टंज्ञानप्रामाण्यमाचष्टेवपरूढत्वर्थः अतएवज्ञानानेतर्हिद्वितीयंवाक्यंनेदंप्रामाण्यमितिननुविषयभेदोघिघटत्ववती
त्यादिप्रमाणेनभिन्नेअन्यथासिद्धासिद्धयोरपिनेदंप्रामाण्यंस्यादनवघृकारत्वंभासमानवैशिष्ट्यघटितयोगित्वेनेच्छायामितितत्रेच्छा
विषयीभूतवैशिष्ट्यघटितयोगित्वंतान्निर्वाच्यमितिवाच्यंसविषयविषयीकृतेत्यादिनासाधारणासंभवादितिनवीनास्तुव्ययन्मतेअ
सिद्धिघटत्वंप्रकारःविशिष्टैतन्मतेतत्तज्ज्ञानेछयोःप्रामाण्यभेदःनवासिद्धोघटत्वज्ञानेनसमंतथापेक्षमवयंत्वननादृष्टेज्ञानेतादृच्छाघा
मात्रेबाधसंभवात्तयहानेकेनेकगादकसामग्रीकमित्यर्थः।ज्ञानप्रामाण्यंशक्यग्रहविषयोयःरूपस्यभानादनत्विच्छायीप्रामाण्यग्र
सामग्रीतन्मतेनोगतज्ञानोपयोगावच्छेदकत्वेनतद्गादसामग्रीविरहेणासिद्धस्यैवतटस्थोविषयोभवतीतिसिद्धेरितिदिक्तत्तज्ज्ञानीयत्वंतुग्रा
ह्यानतिरिक्तोव्याप्यवृत्तित्वेतिविशिष्याघृत्तिलेदोनीविकल्पवृत्तितयातिघ्रसक्ततयासप्रकारकत्वविशेषितोतस्यज्ञानकतावच्छेदकत्वेन
तत्संभवादितिएतेननत्तज्जातीयत्वंव्याप्यत्वेव्यापकत्वेनसमानाधिकरणत्वेनवानाघोससंभवात्विशेष्यत्वादिनानिर्विक
ल्पकेगतत्वादितिनापिद्वितीयएतत्ज्ञानत्वादेरतीत्यादिव्यापकत्वाभावात्अतएवचनत्वतीयोपिनात्यंतवृत्तिः।व्याप्तिज्ञानाटीकरणा
प्रमाकरणत्वस्यसामानाधिकरण्यसत्वात्तद्वारकंविशेषणानुपपात्तनवघृत्यरूपमाकरत्वादोबाधवारणायतत्त्वनिर्विकल्पादोतथापि

॥१५॥

बाधोतरान्नवतन्त्रसमर्थघटत्वंजनकमितिवाच्यंनिर्दोषंद्वियादिसंग्राह्यतानुरोधेनसमर्थप्रवृत्तिप्रयोजकतावच्छेदकस्यैवसं
ग्राह्यत्वादित्यतआहवस्तुतइतिव्यर्थस्तुजनकतादेकदेशेवसंग्राह्यत्वात्निर्दोषत्वान्नवबाधवारणायज्ञानपदोपा
दानादितियत्तुपदवच्छेदेनसमर्थघटवृत्तिजनकत्वंतदेवतज्जनकतावच्छेदकंतच्चतादृतीयोघटत्वंनविशेष्यत्वादिगौरवादितिघ्रसंगएवने
तित्तन्नतन्मात्रवृत्तित्वस्यावच्छेदकपदार्थत्वादितिनत्वेवंविशेषाप्रवृत्तीयादेरेकतत्त्वसिद्धिरित्यघ्राघकोळत्वमतआहवस्तुतइति।न
तुयत्रज्ञानघ्रमेतिसंज्ञातज्ञातोकर्मतद्धारणमितिनज्ञानत्वसामानाधिकरण्येघ्रमाशब्देघटत्वनिमितिततदर्थवृत्तिज्ञानघ्रमोभयघ
टवृत्तिनिमित्तकोतघ्रमापदघटत्वस्यघटतयातत्तज्ज्ञानघ्रमेतिसंकेतविषयतारीत्याज्ञातोवेघटत्वेनघटेभावीतिघटत्वेनघटेभावीतिघ
टंजानातीत्यादौनाश्रयविधेयतयाएकत्वसंख्यायाविवक्षितत्वादित्यन्यदेवव्यमाणासामग्रीनिविष्टज्ञानपदंतुज्ञानत्वेनसंकळपटत्वंती
त्यादिपदंघ्रामाण्यपदंनवघृत्यंकपदंवैपन्दतावच्छेदकेकामादायासिद्धसाधारणपरिहारविरोधःसिसाधयि
षयातत्परिहारेतस्यनिरस्तादितिगुरुमतंतत्तिनवेदज्ञानग्रादकसामग्रीकेरेतरपरतामतंमुरारिमतानुरोधेनदर्पणतिगुरुपदंव्य
र्थंमतंतेत्यस्यैवंस्यैवातुमितिसामग्रीगुरुमतेस्वघ्रकाशमादायानेकंभवतिमतंमतेतत्स्यपन्दत्वापत्तेःपुनरपिबाधापत्त्यास्वघ्रका
शवादिसिद्धानेकग्रादकसान्निधिस्तत्वंवाच्यंतथावसाधूक्तंगुरुदीक्षितंतत्तज्ज्ञानेतिदीक्षरादरनैगीकारोदित्वादिघ्रकारकमेवज्ञानीयंवस्तु
ज्ञ्यनानात्वेपिएकैववायंत्रसामग्रीज्ञानग्रादिकातत्वस्यैवविषयेपितत्रैवघ्रसिद्धिरितिनन्वयंनयेतादृग्रामेकमेवज्ञानमितिअ

दिना विषयाविषयविषयकस्यापिप्रत्यक्षस्यसीनवादसी नवदुतितन्नज्ञानीयलौकिकप्रत्यक्षेतथानियमात्वप्रमालक्षणउभयवादिसि
द्धप्रामाण्यग्रहकायाज्ञानग्रहिकासामग्रीतद्विन्द्रयावत्वा भ्रमसीमाघ्नमित्यर्थः। यदपीउभयसिद्धप्रामाण्यग्रहकत्वं तन्नित्यं
तदपीज्ञानग्रहकेऽवेज्ञानज्ञानेघनित्यस्वविषयीभूतेज्ञानेघप्रामाण्यग्रहेनदोषः नवज्ञानग्रहकत्वंवैयर्थ्यंतेभावप्रयोजकाधीशक्तिहानेन
ड्यमित्यन्यथास्यातिसामग्र्यागुरुमतासिद्धत्वेनतद्विषयाअग्रहाडुदुक्तसाध्येबाधादकिंवरूपदंघटज्ञानघटाभावसंसर्ग्य
न्वयितावच्छेदकोपस्थितिदशायीमद्गुरुमतेतयोःप्रामाण्यग्रहकत्वभिन्नत्वंतयायावत्तद्गमसाध्यंमुरारि
मतेबाधःउभयपदंनेववादिदत्तदूषणनिधानेनेयायिकमतदूषणंव्यर्थंतद्विनापिसामग्र्यंस्यात्यदिवोभयपदंनतुदूषणंदूषणंतत
थावत्तन्मतसिद्धप्रामाण्यग्रहकत्वंनिन्नज्ञानग्रहकसामग्रीयात्यमर्थइतिनोक्तदोषइतियाप्यतदशसामान्यमात्रंतयसि
तिनचित्तयसाधारणीविप्रतिपत्तिःनवैयमविसंगतिर्नहिमुरारिमतेगुरुसिद्धप्रामाण्यग्रहकत्वंनिन्नासवोप्रामाण्यग्रहकत्वं
तन्मतसिद्धप्रामाण्यग्रहकत्वंनिन्नातन्मतेप्रामाण्यग्रहेइतिवायोसिद्धसाधनापत्तस्यथोदनेयायिकोक्तयुक्तादृशसामग्र्याप्रमा
णयग्रहकत्वंवैधाभावरसिद्धोनदुतितादृशसामग्र्यंकिमर्थंहत्वेविप्रतिपदंतेनबाधेनदूषितमितिकेचिन्नक्ष्यत्वा
सनाप्रामाण्याभावपदंतदुतीयादिपरंतथावतदुतीयादियाद्विकयासवीयास्वाचनेऽयंगद्यंतेनवेतिनेयायिकमतेघटादौज्ये
ज्ञानुव्यवसायोनगृह्यतीतिविवादकाषास्यातेऽव्यविशेषणादेवनस्वातेऽसिद्धसाधनंअन्यज्ञानग्रहकसामग्र्या

DR BHAU DA

सेन्यज्ञानप्रामाण्यग्रहकत्वनिवेधनबाधवारणायोपात्ततत्पदंज्ञानीयतितज्ञानग्रहकसामग्रीतिपर्यवसन्नमितिनात्पदवैयर्थ्यंतद्
तितत्प्रकारकेत्याहुरेयमिछाग्रहकसामग्र्याज्ञानेत्वनुभवप्रामाण्यग्रहाधःइतिज्ञानपदंयनुव्यवसायाभिकारोपस्थितिसत्त्वयोज्यसाम
र्थिकत्वमितितज्ञव्यवसायादिज्ञयाप्तामेवेतितन्नअनेदोनियामकस्वरूपघयोजकत्वाभावेनगुरुमतेस्वघकाशात्मकव्यवसायरूपघक
रोपस्थितिनिवेधनत्वाभावादितिदिकूपक्षेतुगुरुमतेसिद्धयाद्यप्रामाण्यग्रहयज्ञानसमानाकारग्राह्यमितिमान्येरुक्तेतन्त्रपदज्ञानवानिय
तेनप्रामाण्यग्रहणाबाधतादवस्थ्यमितिउपाध्यायोक्तसर्वमेवप्रामाण्येपन्नःग्राहारतिधर्मविछिन्नलक्षणग्राह्यज्ञातीयत्वंच
साध्यसधर्मीप्रामाण्यत्वमेवयद्वाप्रामाण्यत्वमेवरुक्तादृशग्राह्यवृत्तित्वंवसाध्यंतत्पदज्ञानविशेषणीतज्ञानग्रहकसामग्र्यंत्व
र्थिपर्यवसतिघटज्ञानग्रहकेतुघटज्ञानप्रामाण्यग्रहेणाबाधविधुननेवघयोजनमितिअत्रघमेसाध्येकेवलान्वयित्वेद्वितीय
अप्राप्तकालत्वमितिघटितिभातिअघप्रामाण्यस्यव्यधिकरणतेतिदद्मुपलक्षणंविसैवादिघटज्ञानेजनकतावच्छेदकंयद्सामग्र्यसमानकालत्व
प्रामाण्यग्रहज्ञानकसमानकालत्वस्यावि वक्षितत्वेदोषाभावएवतेचतन्मतेपिदिविदंसत्यंवेतिसंशयेतेनगृहीतेतिएतेनतृती
यासमासेपिसंशितःतज्ज्ञानविषयकेतिस्मृतौनेयायिकमतसिद्धप्रामाण्यग्रहकभिन्नज्ञानग्राह्यतद्ज्ञानविषयत्वादिविधिकेदि
घीवैचक्षणैतोनकेपिदोषइतिगौडधीरयःतेनतद्विषयकेश्वरेतियद्यपीश्वरधीनिराकरणानिघायेतोवपरंतुतादृशसाधकरणान्नतत्रादाय
सिद्धसाधनेतथापिनिवेधसाधनेबाधोविधिसाधनेर्थांतरमितिभावःपरमतइतिसमानाधिकरणापदेअसमानाधिकरणास्यव्यावर्त्य
स्यघसिद्धावपिनिःप्रयोजनत्वेनन्यपदेत्वव्यावर्त्यप्रसिद्धेरितिफलंतोविशेषोनेतिभावःमागतविषयकत्वमुभयत्रज्ञानेविशेषणीय

नागतज्ञानसामान्येपक्रुत्यपिगोदुनयोक्तौअनेनेवप्रत्यक्षतोतज्ज्ञानविषयकेस्यत्रत्वस्वाश्रयत्वमात्रविवक्षितेननुज्ञानत्वमपीतिअर्थ
चेयंएतेनयत्रघमेदृष्टागृहीततद्वतित्यकारकत्वारोपेणतद्वतित्यकारकत्वज्ञानेयत्रयदृष्टायीतद्वतित्यकारिकायीज्ञानत्वारोपानेत
२७३क्रमेणसामान्यलक्षणातेसिद्धसाधनेस्वाश्रयज्ञानविषयकज्ञानाप्रमोज्ञत्वात्सामान्यप्रत्यासत्तिज्ञानस्योद्देश्काशीमर
णाईज्ञानमादायसिद्धसाधनेनदितद्वतिनिर्दिश्यमानजैनवतज्ञापिस्वाश्रयज्ञानमर्थेकृतमेवपूर्वमज्ञातेघकारत्वानुपपत्तेःप्रमात्व
स्यतियाचीअन्यादघतीतोऽत्रतिरोगित्वाभावत्वयोरित्यादिदर्शनेनादाहरणस्थेवतस्यतेःघकारखेपणमात्रदृतिनिरस्तेदृछायाअपिस्वाश्रय
त्वात्तत्रनवभनेज्ञानत्वघटत्वघटकारकत्वेघटविशेष्यकघटत्वप्रकारकेकायांतद्वद्विशेष्यकत्वेगृहीतेतद्वतित्यकारकत्वेनसामा
न्यलक्षणायांतथापिसिद्धसाधनैघमसमूहालंबनसाधारणप्रत्यक्षतद्वद्विशेष्यकत्वायछिन्नतत्प्रकारकत्वस्यसामान्यत्वेतत्स्वविशे
ष्यपृथिवीमज्ञानेघत्यासेरनुपपत्तेरनेनस्वाश्रयज्ञानापेक्षणादितिदिक्अर्थव्यवसायज्ञानतालिंगकानुमितिव्यवसायेचैवंपूर्वज्ञात
स्यघमादेपक्षधर्मतासंबंधेनघकारत्वेनभानसंभवेनघत्वेनसाध्यसिद्धिरितिनिरस्तंशब्दानुपपत्तेरितिघत्यकृतद्वतिशेषतत्पायपूर्वघ
मादेज्ञानेघकारत्वेनभानेसाध्यसिद्धिसाधनशंकापिवदलंनानिर्णायकत्वेनेतिभावःरसत्वेचरूपवानघत्यासत्तेरितितद्दियोग्यसामा
न्यत्वेनसावयवायोग्यतावतद्दियतधीविशेष्यत्वंकिंवातद्दियतधीविषयत्वंलाघवादेवंचसंशयानुपपत्तेर्विरोधानुपपत्तेरि
तितार्किकमन्यमतमपास्तंविरोधनिरासेकादाचित्कतद्दियत्नन्यप्रतीतिविशेष्यत्वस्यैवतत्रत्वात्सामान्यधीजन्यस्यदोषतावतो
भिन्नियमतोगीकारेमानाभावादितिदिक्ज्ञानासन्निकर्षेवबीजंप्रतिज्ञातिपटत्वंसैपुत्रसमवायेनघटेगृहीतेतत्समुपस्थापयतीतिसमवायेन ॥१७॥

गृहीतेपटमितियेनसंबंधेनगृहीतंस्वाश्रयेतेनतदुपस्थापयतिअनुगतानतिप्रसक्तानियामकानुरोधेनतथैवकल्पनमितिनव
रूपसतःसामान्यस्यातिप्रसक्तत्वेनज्ञातस्यतिसिद्धीतद्वतिवुताभवतिज्ञानमितिव्याप्यसामान्यस्यासन्निकर्षेनतुसामान्यतयाज्ञात
स्यतिभूयोदर्शनघकरणस्थापकत्विकाविरोधापत्तेरितितथासतिसामान्यंस्यात्व्यर्थत्वादितिएतेनस्वरूपसतःसामान्यस्यासन्निकर्षेघ
टीतरेस्वरूपसत्यासामान्यघत्यासत्यातन्नितीयंसंशयानुपपत्तिरतएवस्वज्ञानघमाज्ञानघत्यासत्वेपिज्ञानोत्तरेतत्संशयोनस्या
दितितुल्येघटघटत्वज्ञानानेतरेघटत्वविशेषणकघटविशेष्यकघत्ययकादाचित्कानुरोधेनाघटत्वेनियामकेअन्यतर
सामग्रीवाघतिवैधर्म्यकथनेतत्रापितदास्वरूपसत्तदासन्निकर्षेपितुल्यदोषस्यसामान्यघत्यासन्निजज्ञानाप्रतिबंधकत्वेनसैवदोनापत्तिरि
त्यपितुल्येनयस्वरूपसत्तदासन्निकर्षेकल्पकापत्तेरिष्टत्वात्स्वप्रकारकधीजनकत्वेभावाद्दायदेवंयपूर्वेपिस्थितेतदेवप्रका
नुपघ्यासत्तिरेवेतिनिरस्तेदृढीकृतत्वादितिघमापदेनस्वजन्यज्ञानविषयतावच्छेदकधर्मवत्वादित्यर्थदृत्येकेतद्वतित्यकारकज्ञानत्वरूप
प्रमात्वघटकज्ञानत्वंतदाढेतुमाहागृहीतत्वादित्यर्थदृतिकश्चिन्नन्वतथासतिसावधिकत्वंचेदितिविरोधापातादितिघमाज्ञानापात
रेघमाज्ञानापत्तयोरेमध्येघपटतोपिनतथाघमाज्ञानापत्तेश्रेयोन्नतेज्ञानीतरत्वेपुनर्नसिद्धसाधनेस्यादित्यर्थःअतएवयोगिज्ञानेनेति
यद्यपिमुक्तानादशायांआत्मसाक्षात्कारेमानाभावेनापेक्षातथापिमुक्तानादशायांचछिन्नासाश्रयेइतिकेचितेननुतत्रज्ञानेनायंसाक्षात्कारइत
त्वेननावंतीपूर्वमज्ञानेतावज्ज्ञानानुपपत्त्यासार्थज्ञानुपपत्तेश्चमगोचरभावनायाविघ्नविषयकसाक्षात्कारत्वेनथात्वेतथावज्ज्ञानज्ञाना
नपेक्षणात्घसिद्धसाधनमितिरत्नेन्नज्ञानभिन्नत्वेनभावनानुरोधेनपूर्वंज्ञा

॥श्लो० ॥

॥२०॥

नस्यादृश्यज्ञेयत्वात्पूर्वानुपस्थितघटकारत्वस्यप्रामाण्येघटमहंजानामीत्याकारानुपपत्यापेऽतास्वलक्षयएवोपगमादितिदृत्यादिनेतिस्व
ज्ञानेप्रमेयत्वघटमानुमितिर्भवतेआदिशब्दाथ। भ्रमस्यपक्षत्वादनुमायाप्रामाण्यंप्रयेविषयकज्ञानजन्यत्वमस्यैवसिद्धसाधन
मर्थांतरमित्यर्थ। यथानेयाधिकैरेतादृशानुमित्यनुपगमेनसगत्यापत्तेरिति किञ्चिदतार्किकास्तदृत्यत्रप्रायमित्यत्रापिवदंतीत्यनुषंज
नीयंतथाचभ्रमत्वमतेतस्यपूर्वज्ञातत्वेनाप्रकारतयासिद्धसाधनादसंगएवेत्यन्ये विशेषिकानुमानेएतानिपदानितात्पर्यविषयत्वच
परोक्षीतिवाक्यव्याप्तियदिघटोक्षीतिवाक्यघटसंसर्गस्यपूर्वानुपस्थितस्यापिप्रकारतोपगमात्अनुमितोविशेषानुपस्थितोपिघ
कारइतितदनुसारेणशंकितमित्यवधेयंएतेनव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्यानुमितावपेक्षणात्कथमेतादृशानुमिति
र्नाप्यसिद्धसाधनमित्यपास्तंवस्तुतोविषयोपिनभवतिनचैतन्मतेपदानिइत्यत्रकारणांतरसंशयस्यतुसिद्धत्वात्अतथात्वेत्वा
ग्रयज्ञानस्यापेक्षणीयत्वेतिरिति। एवमन्यत्रापीति। भ्रमपदादिज्ञाने सिद्धसाधनंपदार्थस्मरणादेरनुत्वेनार्थांतरंऽऽरोपस्यव्यर्थ। योगिन
यवहितायोग्यमात्रज्ञानायोगजेनत्वयोग्यगोरत्वमपिवह्वयारसगदत्वापत्तेरितिप्रयोगेणप्रामाण्यधीविरहान्नसित्यपिकश्चित्
सर्वज्ञानमितिघटगुणत्ववतिगुणत्वघटकारकत्वादिरूपधीप्रामाण्यस्यरूपेगुणादितिज्ञानोत्तरेपिसंशयानापिसाध्यत्वमेवतथाप्य
विषयकधीमात्रवृत्तिप्रामाण्येबाधापत्त्यासैकावभावेप्यकृत्यत्रतात्पर्यंनयेवतिविषयतात्वनसंबंधेनघटएवयत्रप्रमात्वानुमितौसा
संसर्गेणयत्रबाधमात्रव्याप्यज्ञानत्वविशिष्टघटज्ञानवानेयमितिव्यवसायस्तत्रापिन्नविषयज्ञानजन्यत्वादनुमितेसिद्धसाधने
भवत्येवतिन्यायएतेनस्वभिन्नपक्षधर्मताज्ञानाधीनत्वाक्यंसिद्धसाधनंनवतन्मतेज्ञानत्वस्यप्रमात्वव्याप्ये

॥२०॥

नायातदृष्टिप्रयोगादितथातदेवपक्षधर्मताज्ञानेव्याप्यतावच्छेदकज्ञानस्वरूपेणातथापितदनवगादनादित्यप्रामाण्यमितिज्ञानविष
यत्वादिधीजन्यज्ञातताहिलिंगकानुमितिव्यवसायस्वकाशानुमकलिंगधीजन्यानुमितिविषयतयानुमित्यनुव्यवसायानुमितिप्रा
माण्यभङ्गदुरारिहेगुरुरणीत्यधारणायोपात्तत्वदसुरघ्नयोजनमितिदृष्टेभादभवघ्नमितिदुरात्मादिभिरितिअतद्व्या
वृत्तिरित्यर्थ। आत्मनोष्णतिरेकाघ्नयोजकगितयाशंकानास्यदत्वात्तथावृत्तिप्रामाण्यंतरंगैरेवज्ञानेनजानितायेछा
त्रघ्नकारत्वेनघ्नानायेयदर्थंतिरेतद्धारणायेत्यर्थ। गृह्यमाणेतिगृह्यमाणसकलघ्नामाण्यनिष्ठमित्यर्थ। ऊहकृमेतीतिन्यायं
विशेष्यांशेत्यघ्नकारकधीमानइत्यनुमितिविषयसमनियतघ्नामाण्येरकर्तृमतेसैकोवृत्तिअत्रघ्नतिभातिविषयत्वेपिप्रकारत्वाभा
वेसैकोवृत्तिरत्रनवघ्नधीनमतानुसारित्वादुपाध्यायमतेचग्राह्यत्वस्यैवग्राह्यतयासैकोवायाप्यकत्वादितिअन्येनुसदृश्यमे
वमेवयंजायमेरादिनानयाग्रह्यतेघ्नमतेतन्मतेनेदंदूषणंनान्यथेतिवदंतिनन्वनुघ्नामाण्यघटकानविशेषणितपदार्थमिदान
ंविशेष्येविशेषणमितिन्यायेनघ्नमानसज्ञानमादायसिद्धसाधनंकिंविषयत्वेविवक्षितेप्रकारत्वाभावनेऽर्थांतरग्रा
हएवतः किंचकारत्वेनतावज्जनकधीविषयत्वंपरमतेबाधात्नापिसमानधर्मस्वरूपसंबंधत्वेनघटत्वेऽभिधेयवानित्यादिशाब्दबो
धमादायसिद्धसाधनात्अपसाधारणधर्मावच्छिन्नस्यप्रकारत्वमेवविषयत्वमेवाजिघायतीव्यापकतावच्छेदकप्रकारकधीपक्षतन्मते
विपक्षयोजकत्वोन्नघ्नमितित्यनुमित्यासिद्धसाधनंपक्षधर्मताज्ञानाधीनतादृशानुमित्यविषयतानिश्चयाभावादितिद्वयंघ्नयम
ज्ञानघ्नयोजकमतेन्नतन्मतेपिसाध्यतावच्छेदकप्रकारधीत्वघ्नयोजकमध्यविशिष्टप्रकारत्वेनाभिमतेनवविशेष्यदृत्यादिनापिछि

तेविशिष्टप्रकारकरोतिविशिष्टनिष्ठविशेष्यतानिरूपितायछेदकविशेषणासंबंधस्यपूर्वमज्ञानान्नप्रथमः। नाद्वितीयः ततएवबाधका
रत्वधीत्वनाद्असमर्थप्रवृत्तिरूपनकारणावछेदकधर्मावच्छिन्नधीमानिष्ठैत्यनुमितौतद्धीत्यस्याधकारत्वाद्वेतुधर्मावा नित्यत्वशब्दकार्यकृत्व
हिनाविशेषस्यमात्रप्रतीतिवस्तुधीप्रामाण्यप्रकारतोशब्दएवेतिधर्मितानिधर्मितयैवभानेनिष्प्रतियोगितेतरघटकत्वेनाधकारद्रव्यधी
यद्वासाध्यस्तेप्रकारत्वमाधेयत्वंतद्वगगनादावद्रव्यत्वेनाभासमानसंबंधघटितयोगित्वेविनाभावीतिनत्वेत्यर्थः। अत्रगगनत्वंनित्यत्वंगग
नवृत्तित्वमेवप्रकारद्रव्यतिभेदः। एतेनधर्मिमात्रघटकज्ञानापेक्षयाधर्मिविशेषज्ञानघटकत्वेनकुत्रापिप्रसिद्धिराघयोरर्थव्यवसायेनव्याप्ता
मेकमित्यत्रात्मप्रकारत्वेनप्रसिद्धौनवादसत्यमित्यत्रसत्यमात्रस्यैवधर्मकारत्वादितिनिरस्तंनवरंतथासाध्यविकल्पायोमानाभा
अखंडइत्यत्रनव्यर्थंतत्किरेव्यतिरेकधर्मसिद्धिरेवमानेत्यादितिदिक्। धर्मितावच्छेदकप्रमात्वावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावत्वादित्यर्थः द्वि
त्यन्यसर्वज्ञानैगुण्यादितिप्रामाण्येबाधोज्ञास्यतेघटद्वित्वज्ञानन्तेद्वितीयकरणाघटत्वमितिद्वित्वमकृत्वातदुभयज्ञान्यान्यावा
व्यवसायस्यैवह्यप्रामाण्येबाधःप्रमावानित्यनुमितिविषयेप्रामाण्येसिद्धसाधनमितिचेन्न बाधसिद्धसाधनवारणायतत्ज्ञा
नजन्यानागतविषयकसामान्यव्याप्तिशक्तिरूपादिनिर्वचनसिद्धसाधनविशेषप्रकारकान्यज्ञानग्राह्यनवत्वपर्याप्तागततिविशे
षणात्परमेश्वरज्ञानमादायनबाधइतिएवकारद्वितीयदिनुकुमुर्दश्चेतमेवत्यत्रकुमुदश्चेत्यस्यविधेयतयायथानियमस्तथाच
प्रामाण्यकर्मकग्रहणाकर्तृकत्वस्यस्वाश्रयविधेयतेयानियमेएवकारतात्पर्यात्तेनप्रामाण्यकर्मकग्रहणकिंधर्मवत्स्वाश्रयग्राह्य
मित्यर्थपर्यवसानेयावत्स्वाश्रयग्राह्यतावत्स्वाश्रयग्राह्यतान्याप्यकर्मकग्रहणाकर्तृकताकत्वेत्यादिनाज्ञानप्रामाण्यपक्षे ॥२१॥

कत्वस्वतस्त्वसिद्धिरितिरीतिस्तदास्वरूपमेवसर्वमितिविशेषणोपादानेतिनयानुपादानेपरतसेकेचेअप्रामाण्यग्राह्यसाम
ग्यसमवहितत्वपरविशेषणानिश्चयःस्वमात्रग्रहीतवस्तुधीप्रामाण्येतान्निश्चयसंनयान्नवपूर्वविघ्नतिपत्तावधिज्ञानपर्व
स्वाश्रयपरमेवेतिनकर्पंनेदंतदज्ञानांतर्भावोपपत्तिरितिपर्यालोचनयास्वाश्रयज्ञानत्वेनघटेशादितिदिक्। किंचैवंनानु
नुत्यन्यायतयाव्यापकविप्रत्यनीकत्वान्नपनगुरुमतेव्यर्थत्वंविकाशकत्वाभिधानंचधर्म्यमात्रेनियतोपस्थितिकत्वंघुगुरुधर्मह्
पमध्येलघुधर्मेछेदकत्वंप्रमाणविषयेनगुरुधर्मइतिव्यर्थतावीजंस्यविकासकेपिसत्वान्नचैकधर्मिगततत्तेनाधिधर्मिक्य
विशेषणीघटेरूपेस्वाश्रयेद्रव्यसमवेतेघटेकेवलसमवेतेवादिमत्वस्यापिघटत्वासमूनिदेशार्थंव्याप्यतावच्छेदकतोपगमेननिरूपता
पस्थितिकत्वंविशेषणतावच्छेदकत्वेएकधर्मिगततत्तद्भेदोरवादएवधूमप्रागभावेनदेहुरितिमतिरस्वीअन्यथाधूमत्वस्य
स्वप्रागभावेरत्नित्वेनवैयर्थ्यंसैभगदितिप्रमात्वमेवपरंपरासंबंधेनदेहर्नेहुंतद्विषयत्वमपीतिमतिरेवंदिरपिनमेवेतित
पसाधारणत्वानुरोधेनघटपटविज्ञानतेपत्तौवादएवंतर्भावोतएवगोरयेणापरिहुप्यन्विघ्नतिपर्यंतरंयकारोतिताकिकाःस
मानविषयत्वमतिप्रसंगवारणायान्यत्रैवकल्पंतेविषयत्वविशेषणंनत्वत्रैवयेननियतोपस्थितिकत्वंसमानविषयतासाध
कंस्यादतएवयत्रैवलघुगुरुविषयतासैभवद्व्यावरुध्यानयेनदंडकारणाताज्ञानेनियतोपस्थितिकंस्यापिगोरयज्ञानेविनिगमक
विरहेतुसमानविषयत्वेसतिनियतोपस्थितिकत्वेगुणत्वतादात्म्यावर्तीताभावदंडत्वमपिसमानविषयत्वाविशेषेणविरुद्धेअतएवधूमत्व

॥ श्री ४ ॥

॥ २२ ॥

त्याकरविरोधोप्येतदारघतिवैदिकघटितएवेतिदिक्कृतावच्छेदकघमात्वत्वानुपस्थितेर्घमात्वमेवदेवुरितिरिक्तमेवेतिसर्वविषयकत्व
घतीतियद्यपिसर्वविषयमितिज्ञानेमदीयेविद्यमानेतयानसर्वविषयत्ववतीत्यादोप्रसंगस्तथापिसर्वविषयत्ववतिभगवज्ज्ञाने
यद्साधारणंतन्नाचरन्तित्तत्रेत्यर्थः।तथादीतितथावाकरानुपपत्त्याज्ञातताल्लिंगकानुमितावेवघमाणमुपनीतंभासतएवेत्यत्रा
पर्यंतएवाघमाणमुपनीतंभासतेऽतएवानुमितोक्तंयानुमितानुपनीतभानेनापासेदीतदितिपरासैअन्यथेतियदिविषयीवि
नापिज्ञानंगृह्यतेतदानविषयंगृह्यव्यवसायंचयास्यन्निःकृत्योतेरर्थः।तदुक्तंन्यायादिनत्रामाणंपदंघत्तेनिमित्तेस्मृतावतिघसै
वादतेआदघरुतइति।ननुतन्निश्चयादेवेत्यवतत्पदेननतद्वैशिष्ट्यज्ञानंलैंगिकेनिदंतयाप्रामर्शिकंयतेनिश्चयंजनयवर्तेकदत्या
मआहतद्वैशिष्ट्यकंचेतिननुविषयनिरूप्यमितिमूलेनदेव्याधिकरण्येविषयनिरूपत्वस्यदेतोर्ज्ञानेनिष्ठत्वेनसाध्यापक्षविषयगतत्वंदुर्व
यदिन्नेवेछंतेविषयदत्यपिनसाध्यविशेषणंगात्।अतआहविषयाविषयेतितथावेविषयाविषयकेप्रत्यक्षेविषयत्वंदेवदत्तविषया
विषयतानियतस्यविषयताज्ञानकत्वंसाध्यमितिनदोषइतिभावः।ननुविषयाविषयइत्यत्रज्ञानपदंघत्यरूपरेज्ञानपदादि
नाविषयेतिनापिज्ञानंज्ञायनात्रयावन्नरुमतेनुमितियाद्यत्वान्नास्तीयुक्तिरतआहव्यवसायेतिमूलेनत्वनुमितौसघकाशेऽवपूर्वो
सत्कृपवर्तीनविरोधोघातआहव्यवसायविषयतायाइतिननुसैंधितावच्छेदकत्वेकेत्यादियुक्त्याघटधीगृहत्वेनघटज्ञायमानइ ॥ २२ ॥
त्यतिननुज्ञानज्ञानेघटत्वेनताद्वैषयतेत्यतआहतत्रेविकल्पकेतिसैंधीनेविकल्पेतदीयसैंधानवगमेसैंधिज्ञानेघतिसैंधी
तावच्छेदकघकारकज्ञानस्यजनकत्वंकल्प्यमानेसैंधज्ञानलापेकृयासंसैंधिकज्ञानस्यसामान्यतयाविभागादिसाधारण

त्व

तयातदवच्छिन्नेघत्वेवजनकत्वात्समवधिकपदार्थस्यसैंधीतावच्छेदकनिरूपत्वस्यतद्वैशिष्ट्यांशेतियाविषयगतद्वैशिष्ट्यंवि
षयीयद्यपिसैंयोगपदादिनाविषयंविनापिज्ञानेज्ञानेतथापिमध्यमहेतोतात्पर्यनत्वसोपिदूषितःअन्यथेतिमूलंपुरोवर्त्तिनइति
समूहालंबनानुव्यवसायवत्पुरोवर्त्तिनेरुतत्वसैंधिविषयत्वादुल्लेखेवानुव्यवसायःस्यादित्यर्थः।विरुद्धनिगमनाविरुद्धादृष्ट
विषयनिरूप्यत्वसाध्यीत्तिद्वेरितिअचरतद्वैशिष्ट्यंतत्प्रकारकत्वतद्वैशिष्ट्यज्ञानत्वयोरद्यस्यघकारत्वस्यनासमानेसादिगभीतयाति
रिक्तेधीघत्वेज्ञानत्वघटत्वादिघटिततयाभीरत्वमित्यस्मिन्सारस्मितिनवदंडयतिदंडसंयोगइत्यस्यादंडप्रकारत्वापत्तिस्तत्वतीयोगि
तयातज्ज्ञानत्वतदर्थत्वादित्यवधेयंदिगितिननुस्वरूपरूपमभावत्वंयथानुपपत्त्यापूर्वज्ञानंघकारस्तथाऽव्यादीत्यवाभावत्व
मस्तघकारस्वरूपस्यघकारत्वेनेदंतन्निश्चतानुन्नेयानुपपत्त्याकल्प्यतेन्निश्चयस्यघमस्यैवतत्प्रकारत्वात्तथायेदमेवानन्यगत्या
वेपतीकिंवप्रतियोगित्वंयदिस्वरूपंरूपपूर्वज्ञानंकिंवस्वरूपघकारत्वेननुगमःमपियनानवस्थास्वरूपतस्यैकत्वात्रज्ञान
एकस्यैवस्मरणेघकारत्वात्अत्राहुःविशिष्टधीत्वमनुगतंनकार्यतावच्छेदकंकिंउघटत्वादिविशिष्टधीत्वमभावस्थलेवनकल्प्यते
तत्रज्ञानंविनाविरुद्धत्वविशिष्टधीवितेत्वाभावादद्वयत्वविशेषणकधीत्वावच्छेदेनतत्तज्ज्ञानंजनकत्वेकल्पितमितितद्ज्ञानेनतद्विशि
ष्टधीःसंभवद्वित्तिकेतिकिंचेत्याद्यपिनअभावविरुद्धात्मत्वंघतियोगित्वमितिविरुद्धभागेमादायस्वरूपमात्रोपस्थापूर्वज्ञानएवेतिस्व
रूपज्ञानेत्वयेरुपपत्तेःकिंवस्वरूपेत्यपिनयतस्तत्रिरेयव्यक्तिभिरित्याकरदर्शनेनघत्वंकाननुगमइष्टापत्तेःइत्यादिषदेत्यादिःप्रयत्निनि

भावा

मित्तत्वे कृतिरेवनेतिऽपित्वेत्यपि नघकारे नवस्तासे नवादतपाहिऽभावत्वम भाव: सोऽपिनिर्विकल्पकत्वेदृष्टिघकाधरी भूता भावे
ष्यभावत्वघकारएवैतत्रतत्रापीतिसमवायवान्तेऽवे धसेवेधयानित्यादिघतो नीघकार भेदस्तथा ऽभावो शेषपरापरघकाराप क्रिरिति
तात्पर्यं किंवा भावत्वंस्वरूपमेवघकारोऽन्यपाघटाभावदित्यत्रघटेकर्पेऽभावाभावत्वमस्तविषयेऽ
नभिवविषयत्वेएवैव विशेषणज्ञान स्वविशिष्टबुद्धेनव्यभिचारेदृतिनघागभावघ्वंसाभावयोर्वैमानाभाव व्यवहारविरोधापातात्
घतियोग्यात्मकोभावत्वस्यविद्यमानत्वात्एतेनाभावत्वैकपूर्वीद्वातेघकारऽग्निमत्ताव भावत्वैघकारदृत्येवमयुपपन्नोविशे
षाधीदेउलस्यविशेषणनिष्ठत्वेगौरवात्नचैवंघपेमभावव्येवसानुपत्तिःअग्निमद्वाएवोत्पादेतदाविशिष्टप्रत्ययोननुभवात्
एवैतद्घकारकत्वाघग्निमज्ज्ञानएवघकारःप्रथमेतिमxषयोविशेषणतयाविषयविषयिभावःसंसर्गमर्यादयाद्यापितेतेभासेतेन
त्रैवंरूपमाणसंशयानुपपत्तेनुपपत्तिःप्रथमेतत्प्रकारकबोधाभावेनसंशयसेनवादितिवाच्यंएवंसतिघ्रामाणघकारकबोधाभाव
दित्यस्तत्सामिदुःखिंघ्रामाणघकारकनिश्चयःप्रथमेभासंसर्गमर्यादयापितत्वभानेतत्प्रकारकनिश्चयसामग्र्यास्यादितिविशे
षणाधियोजातत्वात्निश्चयसामग्र्यावसंशयानवकाशइतिकिंवस्वरूपत्वेपिकथंप्रकारतानुपस्थितस्यनवस्वरूपस्यकिंग्राह्यभवति
ष्यतेवैशिष्ट्यप्रतियोगित्वस्येवतत्वात्नतत्कल्पतादृत्यभावसमूहालंबनवत्प्रतियोगित्वस्यस्वरूपरूपत्वेकिंवैशिष्ट्यावगत्यातत्पाव ॥२३॥
यत्राभावत्वंस्मृतौतत्रविशिष्टज्ञानमन्यथाज्ञानज्ञानवदभावेज्ञानमितिनरसिंहाकारमितिनिरस्तोभावत्वावैशिष्ट्यज्ञानस्यकेनु
भवानुरोधेनविरोधसामग्र्यकल्पनस्यैवसम्यक्त्वात्अभाऋसविकल्पकत्वमवेद्योनुभ

त

वानुरोधेनाभावत्वीतरेतरेतरभासतदन्यनन्यगत्यास्वरूपमेवतदित्यंपेयतेन्यथाघ्रतियोगिधीजन्यतापिऽभावधियेनस्याद्भा
वधीत्वघकारकधीमात्रेतस्यादेवुत्वात्अन्यथाघ्रमेयत्वेनापत्रेरतएवावायोःअतद्व्यावृत्तिरादिर्वैशिष्ट्यमितिस्वीयचुंःतदय
तारदृतिमूलेयदावाधावतारेसतिविनाम्यदयस्थायीतेस्तस्मतेवीअनुव्यवसायस्तदाबाधादेयतेनभ्रांतिविषयवैशि
ष्यज्ञानान्नसंकरःयदाचभ्रांतिविनाशएवतदातदभावात्नाऽनुव्यवसायाभावान्नसंकरइत्यर्थःअतएवेतिमूलेतस्यान्य
भ्रांतिविषयबाधादेवेत्यर्थःअस्यघकाशइतिमूलेस्वविषयत्वेविस्वव्यवहारजनकत्वमितिगुरुमतेनस्वघकाशइत्यादि
वस्तुविषयज्ञानमितिमतेत्वेघमात्रवेदुरयोगपद्यान्नतेनतत्समयदृष्टिदूषणमुपनीतमदेवंघमव्यावृत्तमित्यादीत्य
र्थःआगुक्तेतिपरघकाशेबाधानवतारेनुव्यवसायादिनाऽस्यमेघिद्यामाणत्वंस्यैवान्यथातेस्यैवरचनेऽन्यतोत्पन्नयेघतिबंधक
त्वमित्याशयःनन्वितिमूलेकोदिमरणस्यायंअतद्गुणबुद्धीतिबाधयतेतेनघपमाप्यन्नघमिज्ञानस्यास्मरणनाशकतया
नानुपपत्तिःसामग्रीनकारणमात्रमितिनxदितिxनुसामग्रीबहुत्वेकारणमात्रेवाफलाव्यभिचारणीयाऽपरामर्शयोःस
त्प्रतिपक्षेनस्यातनदृष्टिरितिबंधःफलायोगव्यवच्छेदकेतिघपमस्थाणुसंशयस्यापिनापत्तिःघतिबंधकतावच्छेदकासत्वात्तदृतिघति न
घद्धाभावातिरिक्तसकलसमवधानस्यसामग्रीपदार्थत्वादेतदेवादायघतीतिमेवमितिनन्वत्रसंशयाभावेऽपिनिश्चयाभावःवि
शिष्टाभविष्यसंशयसामग्रीसमवधानंवादोषस्तुअतएवकेचेत्यादिपिनसंशयानुरोधेन

दोषस्यावश्यकल्पादिति उत्तरयति नाः सैशयस्यानुव्यवसिद्धत्वादुक्तापत्तेरशक्यत्वं अन्यथा सर्वत्रैवेषापत्तिकरणापत्तेर्दुर्निवारत्वात्
त्पादपि नतीन्द्रियदोषकल्पनापेक्षयास्यातं ज्ञानानुपनायकत्वमात्रकल्पनस्यैवलघुत्वा सैशयानुरोधेनाधिनिश्चयसामर्थ्यक
रस्यैवदोषत्वसैनयादिति नन्वव्याप्यदर्शनमिति लाघवेनव्याप्यदर्शनत्वेनैवसैशयप्रतिबंधकत्वं जनएवविशेषादर्शनसैशयद
नुरित्यविसंगकृतेर्गोधादिज्ञानस्यनदृष्यप्रतिबंधकताकल्पनेतत्रापिव्याप्यत्वज्ञानानंतरमेवप्रतिबंधसंभवात्व्याप्यत्वज्ञानस्य
विरोधिधीसामग्रीज्ञानत्वेनदृष्यप्रतिबंधकत्वस्यत्वयाप्यवन्यदेनुत्वात्तयकार्यतावच्छेदककल्पनीतरस्यकेकेमुखत्वात्
अदोषत्वमितिभावः व्याप्यदर्शनत्वेनप्रतिबंधकत्वेगौरवादिधर्मावच्छिन्नंप्रतिबंधकत्वमितिगौरवंतदवस्थाव्याप्यत्वधीरनुभवसिद्धा
पगमानुरोधेनाऽनुभवोवाध्यःकर्षवास्यकृपसतस्तैलादेःकुंभगंधव्यंजकस्यतत्रैशयप्रतिबंधकस्यवसेगंधःनहितदपिव्याप्यंतत्रयावाग्दोत
कर्षणाधूमत्वज्ञानेव्याप्तिसैशयनिवर्तकंतदाधूमत्वानुपस्थितेतत्रधूमस्यासैनवदुक्तिकत्वात्व्यावर्तकधीप्रतिबंधकत्वानुरोधेनपक्षकत्व
नदोषःयावत्यैवानुभवंदतिन्यायादेवसमानप्रकारकधीत्वस्यव्यावर्तकधर्मस्यतद्भूमिकतत्तदादिकसैशयत्वव्याप्यप्रतिबंधकतावच्छेदकस्यनसं
दोषत्वात्फलमुखत्वेवभयसेवनादिविशेषदर्शनप्रतिबंधकल्पनस्यप्राथमिकत्वेनियमःअन्यत्रापितत्कल्पनसैनवात्किंचव्याप्यधीत्वप्रतिबं
धकत्वसाध्यनाव्याप्यकाभावधीत्वेनतत्सिद्धिरितिगिमत्वस्यधीःप्रतिबंधिकानस्यादितिग्राह्यनिरूपितत्वाभिप्रायधीविरोधित्वसैवधीत्वेनतदुक्त
यावद्विरोधिधीसामग्रीत्वमेवलघ्वितितत्रोपादेयत्वप्रतिबंधकतावच्छेदकेऽयाशयेनाह तेनसामग्रीत्वस्यैतिविशेषदर्शनकालेसैशयेसत्यसै
त्यन्यथापरामर्शेसतीसैशयनिवर्त्तनसर्वत्रवैयर्थ्यंस्यादितिसंधायाह

यत्किंचिति ननुकार्यसदुत्पादेनाभावविशेषणत्वलाघवान्नउत्पत्त्यप्रतिबंधकत्वंगौरवात्तथाव्यवहारज्ञानाभावेतदन्यस्मिन्नवासदुत्पत्तावविशे
षणाभावोऽविशेषतोवागौरवाभावस्तत्रनतद्विशेषणंयत्रनुकोयंनावेकारणीतरकल्पनातत्रसदुत्पत्तिविशेषणमेवेतिकिंवाऽन्यान्या
श्रयगौरवान्नकारणेतापत्तिबंधकाभावत्वेनतत्रयोतत्रतद्विशेषणत्वेपिकथमस्यप्रकृतेघसंगदस्यादिदोषस्यानवकाशः घटकृतेच्यवेसदुत्प
त्तावेवेत्यात्तनविरोधिज्ञानसामग्र्यभावकारणतासतिपक्षेनुमितानुत्पादायस्यैकल्पतिवाच्यंअन्यथाविशेषदर्शनइत्याकार
परस्कारापत्तेस्तत्पासतिकल्पितस्यैवसमर्थत्वादितिअतएवज्ञानाभावतेरिनविनश्यदवस्थस्यैविशेषणीभित्यपास्तं अन्यथानुपपत्तिपरा
नुमित्यतिरिक्तएवतत्रैवनवात्स्वेतरसिद्धित्वेनवाप्रतिबंधकत्वसैभवादितितर्कश्चनोत्पन्नशंकानिरूपेकिंचनुत्पादायत्यभिसंधायादृतेत्वा
ऊनुपपत्तितार्किकास्तुविशेषदर्शनकालेविसैशयंयाभावेनसामग्रीप्रतिबंधिकातथाविपरीतदर्शनकालेपिनवतदानिश्चयाभावएवनति
तदभावादेवसैशयानुत्पत्तिः विशेषदर्शनंप्रतिबंधकत्वेसैशयसामग्रीबलवत्त्वेनतदानिश्चयानुत्पत्तावतदभावस्यसदुत्पत्तावप्यसैन
वात्कारादितिपुरुषज्ञानलाघवादितिनवेतत्सामान्यव्याप्यदर्शनत्वेनतत्रैवगौरवात्विशेषदर्शनेप्यत्रसैशयस्यानुदयाधितत्वाच्चेतिभावः
ननुत्पत्तिभयात्तेविरोधिनिश्चयतत्सामग्र्योर्व्यावर्तकधीत्वसामग्रीणांप्रतिबंधकत्वेमभवुनरन्यसामग्र्यधीप्रतिबंधिकाभावस्यकार्यसद्
नुत्पत्तिजनकतयातादृशव्यावर्तकधर्मधीविरहविरहादेवव्यावर्तकधर्मधीकालेसैशयानुत्पत्तिलघुत्वेनेतत्प्रतिबंधकत्वाक
ल्पनात्तत्रलेवैनवतामितिभावः ननुव्यावर्तकधर्मधीसामग्र्येवास्तुप्रतिबंधिकातथाधर्मप्रतिबंधेवेत्यतआहनव्याप्यदर्शनेविरो

प्रतिबंधकाभावस्यनत्वे३

धीरिति किंतु विपरीतेतिनत्वविपरीतेतिविशेषणोपादानेऽपि घटत्वविशिष्टघटविषयकधीसामग्रीसामग्रीप्रतिबंधकत्वेनवक्तव्यमेवेति तावदिति विरुद्धारोपीति
यद्यप्येवंयदि शब्दोऽयमेवकारादिविरहितोऽपि दृश्यते तथापीहेदृशःस्यात्तत्रकोटौकिंवयत्रकोद्धारोपएवकिंतुविरोधात्पटःपृथिवीनवेति
संशयस्तत्रकथंधर्मिधीर्हेतुःस्यात्तथापिउभयदृष्टजनितकोटिस्मरणेऽपिसंशयजनकतायत्यासमानधर्मिबुद्धिर्धीजनकोटिस्मृतिर्ल
क्षणजनकतायाश्चातिप्रौढोभयकोटावित्यजनकत्वेनेयंकस्मिकस्मरणाऽजनकत्वेधीरप्रयोजिकेतिनदोषइतिचेन्नैवं दृष्टजनितकोटिस्मृतिरपिहेतुरितिघ
मेयविरोधान्नवैवंधर्मिधियोन्यथासिद्धापत्तिरिष्टत्वात्नवाविनिगमनाविरहःविशेषणाधियःसामान्यतःकारणत्वेनविशेषतस्तस्य
हेतुत्वेलाघवात्नैवंभावेऽदृष्टकल्पनानचुक्तेपरीत्यंगौरवादितिएतेनधर्मिज्ञानेनयत्नहेतुस्तथापिकेनरूपेणानकोटिस्मारकधर्मिधी
नत्वेनतथासत्यजनकतायत्नेःसंज्ञानस्यधर्मिधीत्वेनजनकतायांधर्मिधीजनितकोटिस्मृतिर्लक्षणव्यापारइतिनतत्रपरंतुधर्मिधी
स्मृत्यनंतरंयत्रविरोधभानेनत्रसंशयानुत्पादापत्तिरितिनिरस्तंवेदितव्यं नयद्विशेषयोरिष्टाद्विनासंशयत्वायहेतु
नभूतत्वावच्छेदेनतत्कल्पनादितिनथावधिरूपैकेकनिश्चयसामग्रीदूषयतेवयंदाविरोधभानावच्छिन्नेतदासंशयजनयतिनत्व
तिरिक्तासंशयसामग्रीतथाभेदान्नप्रतिबंधकाभावइतिनुमदामानप्रतिबंधकप्रतिबध्यव्यवस्थातदासंशयकालेकुतोनि ॥२५॥
श्चयःनवानिश्चयत्वेनकार्यनेयंनत्वतिकिंतुतत्प्रकारकधीत्वेनतथाविशेषणज्ञानादिघटितसामग्र्यानतत्कार्यकधीस्मृ
तेर्याद्दृशज्ञानाभावःसंशयनिश्चयाभ्यांभेदज्ञानानुरोधेनकारणंवेद्यत्वायप्रकारतादिविरोधिविषयकज्ञानत्वावच्छिन्ने

विरोधविषयधीसामग्र्यांप्रतिबंधकतावच्छेदकमभेदोपिस्यात्नन्वेवंघटमात्रविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नेपटमात्रविषयकज्ञानत्वावच्छि
न्नेतदुभयधीत्वाधच्छिन्नेसामग्र्यांचस्यादन्यथासम्हालनेकेवलघटविषयकज्ञानोत्तरंनेःसंशयकालेकेवलपटादिविषयक
ज्ञानोत्पत्तावतिप्रसामग्र्यांयदितियत्नःतत्कारणंज्ञातस्यानेदंविरोधस्यानेति। भिन्नभेदप्रतिबंधकल्पनेआदधतीत्यपाध्यायाःविषय
भेदात्स्यादितिपरिमाणभेदादिरूपनयेत्यपिउक्तरीत्यावाच्यंप्यरात्निरितिनजातेरव्याप्यवृत्तित्वेपक्षेहीतःनहिसंयोगादिवद्व्या
प्यवृत्तीधूमेयेनेवमुपालभ्याःकिंनुविषयनिरूप्यत्वेअतएवसंशयत्वमानसत्वव्याप्यज्ञातिरित्यपाएवंधर्मिधीसामग्री
त्वोत्थापकंयोधर्मिधीत्वेनहेतुत्वेलाघवंधर्मिधीसामान्यंपरामर्शादिरूपतयातदुत्पत्त्यवेसंशयस्योभयसामग्रीत्वेऽतिप्रसंग
राधत्नइतिदिङ्मात्रंनन्वेवंविशेष्यज्ञानमपिविशिष्टधीत्वावच्छिन्नंप्रतिप्रयोजकंस्यादितिवेन्नतदाकांक्षिकताभीत्याविशिष्टज्ञानस्या
नन्यथासिद्धेरिष्टत्वात्नवाविनिगमनाविरहाच्चेत्यपाएवंधर्मिधीसामग्र्यांविशेषणज्ञानंविनाविशिष्टधीमात्रे
तन्नकारणंनिर्विकल्पकेऽदृष्टत्वादितिवार्यंधाधस्यसमानप्रकारकधीमात्रप्रतिबंधकतयानिःप्रकारकज्ञानेतदभावस्यादृष्ट
त्वादृविशेषणाधीहेतुत्वेनतान्निरासाच्चअभावविशिष्टबुद्धौयाकोधूमेधूमोत्तरधूमत्वसामान्यबुद्धौभूतत्वमूर्त्तत्वयोराकांक्षामन
सिकृतानंतरंभूतत्वसमानाधिकरणमूर्त्तत्वसामान्यबुद्धौवनिवेराऽनवच्छिन्नविशेषणाधीरपिनयथासामान्यतःप्रतियोगिविशिष्ट रूप
लाघियस्तथापिसत्वात्विशेषणाधीत्वेनैवजनकतापक्षेऽपिधानसदृक्करिसमवधानयत्कारणास्यस्मृतेरेवंलोकक्रतोतांकिंयं

॥ श्लो ४ ॥
॥ २६ ॥

लिङ्गनैकारणतायछेदकावच्छिन्नानुमेयकत्वेऽपधानबाधकाभावेननप्रत्ययमात्रदृष्टांतीकृपेक्षितसाक्षात्कारीतिअत्रेनदृष्टिविरुद्धेकोदि
कधीमात्रसंशयःपीतशंखवदितिज्ञानस्यतत्वापत्तेरतएवभासमानत्वेविरुद्धत्वविशेषणामपास्ततथाबपत्वकोद्धोविशेष्यःसंसर्गःतद
ज्ञानेसंशयःएवंविरोधेभासमानेचित्तस्यासंसर्गीवादसंशयत्वेस्यादितिप्रतिभातिज्ञानत्वंवैशिष्ट्यंवेतिएतज्ज्ञानत्वजातेरविशिष्टद्वा
नसामग्रीसन्निविष्टत्वरूपतीव्रयोग्यताप्रयुक्तेछादोज्ञानत्वधर्मःमतदाविषयत्वंशेषमात्वनियमोबाधदृष्टितन्मनदृतिन
यविशिष्टवैशिष्ट्यधीचेन्नानुव्यवसायस्यतथात्वेतदर्थेकृविशेष्येविशेषणामिथ्यादिज्ञानत्वंभवादितिभ्रमसाधारणात्वादितिनव
भ्रमौवैशिष्ट्यविषयकेनविशिष्टविषयकेमितिवाच्यंअभेदारोपेविशिष्टविषयत्वासंभवादितितथापीति।नचतत्प्रकारकत्वेसंश
याभावादप्रामाण्यसंशयेत्तितदभावत्वसंशयपर्यवसन्नएवसयंतदुत्वनिश्चयप्रतिबंध्यएवेतिवाच्यंव्यवसायोत्तरंघामात्यसंशय
नापत्तिस्तन्निश्चयस्यविशिष्टज्ञानत्वसंशयाविरोधादितितस्मादितिनानुपरस्परविरुद्धरूपत्वेनाज्ञाना
त्मदचिद्वज्ञानमात्रप्रतिबंधकत्वेयोतिप्रसंगःयदिहव्यावर्त्यकधीत्वेनप्रतिबंधकत्वंनेयमुपाध्यायमतेप्यविरोधएवेतितत्वप्र
तिभातिनन्विशेषदर्शनेत्वअप्रमाज्ञानकपित्तादिवदत्रदोषोनानुभूयतेयेनतत्सत्वेविसंशयःस्यात्तनवांतीद्वियोपीत्यादनदीतित्र
मत्वेतिमूलेनन्वर्थोनिश्चयोप्रामाण्यसंशयेकाभ्रम्यःप्रतिबंधिकोनवाप्रामाण्यसंशयेसतथेत्यन्यथासिद्धायन्वयेवातिरेकी
यिंचविषयसंशयस्यसामान्यसामग्रीतएवसंभवतएतन्नैवंप्रायदेनुत्वेवैजात्यकल्पनापत्तेःसाधारणीसाधारणधर्मेवि

॥ २६ ॥

धतिपत्तिरेवंतुत्वेनत्रैविध्यगतानाविरोधापत्तिरितिअत्रभ्रमःप्रामाण्यसंशयाव्यवहितपूर्वक्षणवर्त्तमानाघटस्मरणाप्र
तिबंधेनतृतीयक्षणेघटसंशयानापत्त्यातिरिक्तसामग्रीकल्पनविभागेपलघुतांताकेल्पनाप्रामाणिकत्वमेवस्मरणा
त्मकज्ञानभावेकास्यात्संशयेदितत्वस्यासंभवोदितिदिङ्मात्रगर्भंसाध्यमितिनासिद्धसाधनमतेमूलेस्वरेस्यापीतिए
वाजपदव्यवच्छेद्यपरत्वेनेमित्यपिवोध्यंअगत्येतिमूलेवस्तुतोत्रयंतज्ज्ञानेप्रमाणीतन्नेयंप्राप्यप्रामाण्यमेवेतिपरत्वेअप्रमाण्य
रूपेवेत्यर्थःप्रमायांप्रामाण्यंयादृक्स्याप्रामाण्यापत्तिरित्यर्थः।स्वगतेचविपाठेसर्वंस्वगतेप्रामाण्यमयमीमांसकमतेत
थायतदपेक्षयापरत्वेप्रामाण्यघसंगदृतिभावःमत्रहेतोरितिअन्यान्यतरपदेनधीरितपरमेवतथायत्रथमहेतौद्वितीय
हेतुःपक्षतायछेदकैक्यंथाद्वितीयहेतौपक्षविशेषणमनुपादेयमेवत्रमालोकविरोधायत्रेरितिवस्तुतोभगवदज्ञान त
मात्रस्यतिप्रामाण्येसिद्धेवारणायज्ञानभ्यासदशोक्तिपदंतदन्यपरमिति।भागासिद्धिभायस्याभ्यासानभ्यासदशापन्न
धीप्रामाण्यनेदाभायप्रतिपादनेनालोकस्तौचनिरस्तत्वादिति।भागासिद्धिभिधानेनुसकलप्रामाण्यानुमितावुद्देश्यधी
स्वरूपाभिप्रायेणानसाश्रयेतिमूलंयावत्तघटितमिदंअन्यथायोगिज्ञानस्यप्रामाण्यंश्रयतयाबाधापत्तेरितिअनेनरूप
मतनिषेधेविस्वमांतसिद्धयेव्यतिरेकीतरपेक्षामाश्रदितिसाधीतरमादेःस्वाश्रयेतीति।स्वाश्रयग्राह्यत्वेपरग्राह्यत्वासि
द्धिसाध्यनवारणायमात्रपदंपूरणीयंननुतथापिस्वाश्रययोगिज्ञानग्राह्यतयाबाधइतितदन्यसाश्रयात्मदादिज्ञानेग्राह्यत्व

॥२७॥

॥श्लो३॥
॥२८॥

नथामाण्यंतत्रासंशयेनतस्यापकृतयासाध्यत्वाद्यद्यप्येधकारःकालीनतदुत्तरपत्यक्षविशेषदर्शनाद्ने
घटनिश्चयपूर्वंतृतीयकोटिसंशयेबाधकाभावस्तथापितत्प्रामाण्यस्यापकत्वेनैवसामर्थ्यमितिपूर्वकालीनसंश
यमादायस्याश्रयायावृधेकसंदेहविषयत्वेनयतितत्संदेहस्यतदानष्टत्वादितिनायमुभयमतेतियद्यपिसकलपक्षवृत्तिज्ञानक
र्तृविषयत्वमुभयसिद्धंभवतितथाप्यप्रवृत्तिजनकीयज्ञानप्रामाण्यभागसिद्धयेयत्वंयावद्धेदकरूपपरिच्छेदेनेयमितिप्रा
वल्याश्रयानिवर्त्तनीयइतिनवैवमर्थांतरस्याभिमतपरोक्षत्वस्यतथापिसिद्धेरितिचिंत्यंस्याश्रयानिवर्त्तनीयइति नवैव
स्त्रीश्रयानिवर्त्तनीयप्रामाण्यसंशयजनितार्थसंशयविशेषरूपनिश्चयतयागृहीतेग्रहीतेव्यभिचारापत्तेः किंत्वनुसाधन
विशेषतोवतथावथारूपतत्तृतीयकक्षावृत्तिस्याश्रयानिवर्त्तनीयसंशयकोटित्वादितिहेतोर्नव्यभिचारोनवार्थांतरंप्रामा
ण्यसंशयतदादितसंशयान्यतमकोटिकसर्वसंशयानीस्याश्रयनिवर्त्तनीयतयाभिन्नविषयतयानिवर्त्तितस्यापिज्ञानधर्मि
कसंशयस्यस्याश्रयनिवर्त्तनयोग्यतयाहेतुसत्त्वादितिस्याश्रयावधारितार्थनिश्चयधर्मकोटिकान्यतमत्वनिश्चयविरोधिसं ॥२८॥
शयकोटित्वादित्यर्थइत्यन्येप्रामाण्यप्रामाण्यमात्रकोटिकत्वादित्यपरेतादृशद्विमात्रकोटिकसंशयकोटित्वादितिहेतुःस
ंशयेप्रामाण्यपदेतादृशसंशयविषयप्रामाण्यपरतथावसम्मरस्तत्रवनसंशयेहेत्वाभावज्ञानेनुरोधेनतत्संशयेसाध्य

सत्वान्नव्यभिचारइतिशंकेचित्त्रयमेतत्क्रमेणार्थसंशयस्तत्प्रामाण्येनपक्षःभवत्वापक्षस्तथापिविरोधिसंशयवि
षयत्वेहेतुर्विरोधित्वस्याश्रयनिष्प्रकारवृत्तिज्ञानकत्वज्ञानकत्वस्यनयायेतथाप्रतएवनहेतावविज्ञनयेयपीविरोधार्थकेज्ञपैर्यो
वारवारयत्वादितितदपीतिस्याश्रयविशेष्यकाप्रामाण्यसंशयज्ञसंशयायोग्यत्वेनाविवक्षितेवस्तुमात्रस्थेयप्रामाण्यसंशयज्ञ
न्यसंशययोग्यत्वादप्यसिद्धिवारणायस्याश्रयेत्यादिकमितिनस्वरूपसिद्धिवारकेतयातद्यद्यपीथंनिर्यसंदेहत्वेनज्ञानवर्त्तीयं
यद्दितंतृतीयमितिसंशयस्यधारावाहिकत्वविशेषणाज्ज्ञानत्वेनपूर्वसंशयजनितधारावाहिकसंशयानुपगमेधर्मिज्ञानस्व
नितंद्वितीयसंशयमादायनासिद्धिरयोग्यतातदपीथंधर्मकार्थेचेनेतिज्ञप्रामाण्यपदितिमूलेसूचितेवत्वइतिदृश्यनुपलब्धत्वं
व्यर्थविशेष्यत्वमपिबोध्यंतत्वस्यैकवृत्त्यन्यचित्वेनाव्यावर्त्यत्वात्तएवतेनप्रामाण्यसंशयेयानुरोधेनस्वविषयकसंशयविकल्प
कत्वेनप्रत्यासन्नित्वकल्पनेपिनस्वार्तेत्यलंवैशिष्ट्यमुपनायपतिदोषोपिविशेषादर्शनमेवेतादृशंदुष्टमितिसिद्धौनसंदेहःजातएव
नुमितेर्यपिकतावेदकप्रकारकत्वनेयंयात्रप्रामाण्यभानेनस्वप्रकाशत्वनियमेनभट्टकुसनिराकरणंनभद्रंकुसनिराकरोत्यपिमिश्रमतेबाधको
नाथःनवस्वार्तेत्येतद्भानसामग्रीविरहःमनवस्वार्तेयमित्यादिनेयंपीतस्यापिस्वार्तेत्येतद्भानव्युत्पादनादात्मसुखादिधीप्रामा
ण्यतथापिबाधकाभावाद्वृत्तअस्वार्तेअस्यापिस्वार्तेअसौज्ञानवान्वृत्तिमेवेयंरजतत्वादिजातिरपिनयुक्तिमत्कयाज्ञायास्यात्ततएवसं
तिधर्मिज्ञानएवरजतत्वभानेसंशयापत्तेःयदिचसंशयानुपपत्तिदोषाद्धर्मिज्ञानेनरजतत्वविषयेदोषादिसतिबाधकाभावेभी

॥२७॥
॥धिठ॥
ती

वाव्यक्तिविशेषेवेद्याज्ञातिस्तदेतत्प्रामाण्येपिउल्यदोषम्अधःचित्वकक्रियादितिमिश्रमतेस्यतस्येणाबाधकमित्यपास्तएवमाकारयोवि
ऋमनुष्यव्यवसाययोर्बाधावतारानवतारकालीनयोर्वापथेतविविषयविविक्षेआकारयोविज्ञादर्शनात्बाधकभावेसतीतिविषय
ऋतन्मतेविशेष्यकत्वेबाधातारेयनातदितिनयेषएतेन्याकारविवादस्पदाकरविरोधादितिवदतिआदिपदंतदन्यकेवलान्वयिध
र्मपरमित्युपाध्यायव्याख्याने केवलान्वयिपरतामेनेसिगोरवेनिधायोद्दासामान्यतःसिद्धविषयत्वेतदतिअनीकविषयत्वे
पिनयुक्तिरिदंदूषयुच्यतेन्यनान्दिदंवस्तुअन्यथारव्यानिस्तास्थलिखनादिरोधादप्रामाणिकत्वाद्धप्रकाराथेव्यतिरेकीति।वस्तुत
स्वन्वयिहेतुकसिसाधयिषयापरमन्वयीअन्यथाविशेष्यत्वस्यकेवलान्वयितयाअत्रमाध्यावृत्तिकत्वेनवध्यध्यादिघटितमेव
विशेष्यावृत्तित्वादिस्मर्त्तव्यंतथाचान्वयीनिरर्थकएवंस्यात्नवेवव्यतिरेकेयर्थेज्ञानविशेषनिष्ठतयातत्स्तोनस्यप्रवर्तकत्वं
कुत्वादतद्धनपूर्वानुभूतमित्यनुभूयतेकेचित्तुवदंतिधर्मिज्ञानमित्यर्थःप्रमाविषयःप्रमेत्यर्थःइयत्वादित्यादिनेत्यत्हुणाबहुव्री
हिणादेत्यादिकमेवोक्तमित्यन्वयिवेयर्थ्यंअनुकूलतर्कंनहितिएतेनानुमितेर्वापकतावच्छेदकप्रकारकत्वनेयत्वेनवह्नि
परूकानुमानेविशेष्येयादिनेवसिद्धयत्वंतथावह्नयनुमितिप्रकारानवच्छिन्नत्वमुद्देश्यतासिद्धेदेयअग्रसिद्धेनेवपरूधू
मीतोलाससिद्धिसाध्यतावच्छेदकधर्मारेणातथाचाग्रसिद्धेःतस्याप्त्योगत्वात्अन्यथावह्नित्वधकारकमिदंज्ञानंविशेष्यावृत्तिज्ञान ॥२७॥
ज्ञानवच्छिन्नमितिव्यतिरेकेनेवपरूधर्मतावलात्तादृशसाध्यसिद्धेरेयत्वेहेतुकान्वयिवैयर्थ्यापत्तिःवस्तुतदेदंज्ञानंविशेष्यावृ

त्तिप्रकारानवच्छिन्नमितिनिर्बंधप्रयुक्तिरेवापत्तेनेतावत्पर्यंतमुद्देश्यमप्यस्याप्यप्रामाण्यंकल्पनियत्तेनिरमत्वात्तत्स्थानेज्ञेयंतस्याप्य
प्रयत्नकत्वादितिनिरस्तंप्रामाण्यनिबंधरूपस्येतिमूलंयद्यपिव्याघातोविरोधेदितिमतस्यनिषेधरूपतातथापिनिषेधेनरूपेण
तदितिव्युत्पत्त्यासामानाधिकरण्येननिर्देशःप्रामाण्यमज्ञानेवेति।ननुपरार्थानुमानेपरतस्त्वंतथाचसिद्धमेवतआहप्रा
माण्यमितिप्रमानास्तीतिनिषेधस्यप्रतियोगिज्ञानेविनाज्ञातुमशक्यत्वादितिभावइत्यपिमूलंयोजयंतिसर्वनामेतिमूलं
यथाशब्दस्यसर्वनाममत्वेन्नाशब्दस्यविशेषघटितपदकत्वंतथानुमानेपरूमतावलादितिदृष्टांतार्थमिदमितिसंबंधयं
न्निति।वस्तुतस्तूपमेचैषामाण्येज्ञानमितिदीकाप्यविकाप्रामाण्यंनायपरतयाप्रयोज्येतिमूलार्थःअपूर्वदेवदत्तादिधी
प्रामाण्यस्यपूर्वमज्ञानादस्मरणादस्मरणादेवप्रवृत्तिरित्यपिवोधंजीवनपर्दसंपातायातेअन्यथानुपपत्तिमात्रंकल्पक
मितिबोध्यंतदुभयप्रयोग्यतेतिनन्वसंशययोग्यतापेक्षयासंशयस्यलघुत्वात्शून्यमेवज्ञानंप्रवर्तकंनवतथासत्यर्थत्रिक्रा
यव्यतिरेकादेवप्रवृत्तिव्यतिरेकात्प्रामाण्यसंशयोनप्रतिबंधकस्यादितिवाच्यंतत्रैकमेणाभविष्यत्ज्ञानप्रामाण्यसंशयोसत्य
मिमज्ञाप्यार्थेनिश्चयानंतरंप्रामाण्यसंशयेनाप्रवृत्तेर्लाघवेनसंशयस्यैवप्रतिबंधकत्वादितिअत्रयदितिसंशयविशिष्टे
व्यवसायेत्यवसायोत्तरंशून्यस्यदर्पिनप्रवृत्तिरेवंसंदेहत्वसंशयसामग्यामपिनप्रवृत्तिरित्यन्वयव्यतिरेकाभ्योयोग्यता

॥श्री४॥

॥३०॥

तापरनिघ्नतिर्बाधिकेति दिक्। नचायमनियमदतिज्ञानेनित्यत्वस्योपनीतलिंगस्यपक्षतावच्छेदकस्यभानेनव्यभिचारादि
तिभाव: लिंगेनभासतेमनुमितावुपनीतभानेनिषेधात्तज्ञाननित्यत्वेलाघवस्ययद्यपायद्धि न्नोपक्षो भासतेपरामर्शेतदुपर
यद्धिन्नोनुमितावित्यस्यपक्षतावच्छेदकेन न्यूनत्वान्नियामकत्वमित्याशयेनाह। तथासत्यपीतिवज्रलेपन्यायादिति न्यायरत्नाकरे
भायत्वेनयेयर्थी अप्रामाण्यस्यभायरूपतयारत्नाकरे भावत्वाभावादिति भाव: नचैवमप्रामाण्याभावोनतथापिसिद्धइति
वाच्यंयद्धित्वप्रकारकानुभवयद्धित्वाभावद्विशेष्यकत्वयेबाधामाण्यत्वादितितदभावसिद्धेरितिसिद्धिपर्यवसानात्तत्रैवतद
भावबतितत्प्रकारकत्वा। व्यतिरेकसिद्धनित्यादिमूलमपितत्प्रकारकेतदभावयद्धिशेष्यकत्वपरतयैवयोजनीयंनत्ववं
द्धित्वस्यहेरूपादेरपिविशेष्यतयावस्त्वायद्धित्वयातदभावयद्धिशेष्यकत्वाभावसाध्येसाधनेतद्धारणायवद्धित्वप्रकारकप
देनपावत्तत्प्रकारावच्छेदेनतदभावयद्धिशेष्यकेनेतिसाध्यार्थ: इतिधार्यं अत्यंताभावस्याव्याप्यवृत्तित्वेनअशायच्छेदेनत
त्रापिसाध्यसत्वात्सर्वावच्छेदेनसाध्यस्याविवक्षितत्वात्व। द्धौवद्धित्वप्रकारकेनिश्चयेदतिपक्षीयपदत्वयस्यार्थ: अ
न्यथाभ्रमनिर्विकल्पकसंशयपक्षतापसत्तौबाधभागसिद्धापत्तेरिति। समूहालंबनेनत्वैदादसमर्थविषयकेति
यर्थंचभ्रमनिश्चयपदेनेयवारणादितिवाद्धित्वद्धद्धिन्नौदेतारोपेप्यनिवारण्यसेनयेनतद्वारणार्थत्वादिति।
वस्तुतइतिफलज्ञानेव्यभिचारवारणायविशेषणोपादानमितिपूर्वस्माद्भेद:नवभ्रमेविपक्षसामर्थ्यंवाशेष्यमिति।।

॥३०॥

वैशिष्ट्यमनयोरेक्यत्वमित्यर्थ:पीतत्वादित्यस्यापीतिनन्वद्धिन्नौयोरिभौवद्धौनिघ्नत्वेव्यभिचारइदंत्वस्यविरुद्धस्यस्फुर
त्तिचेदत्राधारैक्यत्वात्नाप्यंधर्मिकभावाभावगोचरत्वेनत्वंसंशयतत्सैयोगयोरुद्भावकीत्यस्यसंशयत्वापत्तेरिति।
एवंचविशेष्यतेविशिष्टेभावस्यविशेषणाभावपर्यवसन्नत्वंनियमादित्यभिप्रायेणविरुद्धतादृशंकनीयंतत्र
द्धित्वेतियोगेविशिष्टाभावद्वयर्थ इतितथायत्रकोद्धौविशेधःसंसर्गःसंशयइतिअत्रतत्किंकाविरुद्धघकारत्वंनिघ्न
त्वंवेपदार्थ:तथाचद्धिन्नेधनिरूपकतयासिद्धिवारकत्वेनवद्धित्वपदंसार्थकंतथावतादृशघयत्नेहेतुत्वद्धित्वविरुद्धघकारक
त्वादितिपर्यवसन्नमेवोक्तंति। एतेनगौडायद्धौवद्धिदमर्थंतिघ्नमवारणायदादृसमर्थविषयकेत्यादेरप्यकवद्धित्वप्रका
रतेति।यर्थमित्यपासंविरुद्धघकारत्वेनतद्घयवच्छेदेनेत्यंशमद्धिन्नादितारत्नघकारोनेतिविवक्षितंतथायानुलोमद्धिरित्यादावव
द्धित्वनिघ्नकारकोनेत्यत्रनव्यभिचार:नचविपरीतसमूहालंबनेकर्थंव्यभिचारोदद्धेत्यादौशोसाधसत्वादितिवाच्यंअशायच्छे
नेतदनुपादानात्अन्यथाविशेषणविशिष्टस्यसाध्यस्यभावत्वेतत्यसिद्धभावापत्तेरितिनिश्चयपदेतिदंदमुपलक्षणंनि
श्चयपदोपादानंसंशयव्यावृत्तसाधसिद्धयेवक्तोज्ञानत्वमेवद्धेद्धरित्यथादु:ननुमानांतरादभेदासिद्धिर्भविष्यतीत्यत
आहप्रमुखेतितथाचयत्तेकत्वमेवयाविशेषणतानवच्छेदकमुक्तंतत्रायमर्थोविवक्षितोनत्वेकत्वेनतादात्म्यादियमर्थंवदन्यादितिभाव:
यदपीतिसंशयव्यावृत्तमविनेनसाध्यंभवतिअन्यथातत्साधारणज्ञानस्यप्रवर्तकत्वेयेषामाण्यात्तुमानंवेत्यर्थापत्ति:तथायवद्धि

DR. BHAU DAJI

ता३

प्यमिति न० तद्धेतोरेवतत्प्रामाण्ये व्याप्यत्वप्रतिसंधाने देवादप्रामाण्य भावानुमितोप्रामाण्यानुमितेः सैनयादिति। घटव्याप्ततत्पर्नासाधारण्यमि
प्रामाण्य भावय ज्ञानत्वस्यसाध्यतयासप्रत्यूहत्वादिति परिहारेणिर्विकल्पकेपेन्द्रियज्ञानसपन्नत्वे तदवस्थमेवेतिदिङ्मात्रमयस्त्वत्रोक्तंनयुप
गपद्यमानस्थितिःनरेच्छासामग्रीवैफल्यत्वादग्निमद्रोनुव्यवसायानुपपत्तिः अन्यथोदस्वीवैतदर्थमितिनन्विच्छासाधनताज्ञानग्निमद्रूपानुव्य
वसायोग्निमद्रूपसंस्कारोत्थापुंगपदुत्पत्तावुपादानप्रत्यक्षाग्निमद्रूपपूर्वकृतात्यन्तसिद्धज्ञानेनप्रतिबंधादिच्छानुत्पत्तेःएवमुपादानप्र
त्यक्षयत्नयोरपिदेनुत्वंसमर्थप्रत्ययेनैतत्यनैतरंउपादानप्रत्यक्षयत्नयोरुनयोरपियुगपदनुव्यवसायसंभवात्तनप्रत्यक्षत्वप्रत्य
क्षरूपविशेषणाधीविरहात्पुनरप्यनुपपत्तेःस्वोपादानप्रत्यक्षेतत्वेरूपनीतयोर्नानिमित्तिवार्थअनेयंप्रकारेविकार्यकारणभावग्रहादि
तिवार्थलाघवेनविशेषणविषयकत्वेनजनकतयासंस्कारस्यतथाविधस्यसत्वात्यत्नइच्छोत्पत्यनैतरंउपादानप्रत्यक्षज्ञानानुव्यवसाय
क्लेकमेवेयंतानितिन्नअतस्तथाभावेपिवहिरयंप्रणाल्लीविरहादि। ति किंवानुपपत्याज्ञानमनुमानेपिस्थितमेवास्तुकिंतयाप्रत्यासत्ते
ति उत्तरयः इच्छाप्रयत्नकारणाभावधीरेवमध्यनुपपादितेवतथादृष्टोपादानप्रत्यक्षज्ञानेतथा ज्ञानीक्रमेविरहेअपेक्षादानप्रत्यक्षमर्थक्ष
नर्थक्यानुव्यवसायोपप्रयत्नस्तदोपादानप्रत्यक्षविनाशाच्चप्रयत्नदृतिसाचैनयसामान्यासत्तिलुनागतिरितिनेच्छात्यत्यग्निमद्रूपा
ज्ञानप्रयत्नाग्निमद्रूपज्ञानेच्छाप्रयत्नयोर्युगपदुपस्थितियायंतदानीविशेषणाधीविरहान्नत्वलाघवेनविशेषणाधीविषयकत्वेनजनक
तात्पत्यनिज्ञायामपितदूजन्यत्वयोः तज्ञस्मरणाकल्पनात्पातात्व्यवस्थापितंवस्मरणंनियमितिपूर्वमितिएवंपादानप्रत्यक्षकारणता
वज्ञानानुपपत्तिरपिसामान्यासत्तौमानमितिदिङ्मात्रं अनुमानेत्यतारोव्याप्तिधीविलंबेविलंबितोनुमि घट्यभिज्ञानआलोकसंयोगनिरस्तइ

तिदिङ्मात्रमिति न्नुघटेयंविकल्पंतदुनयनिम्नयानियमोनिर्विषयत्वादीनीतिगानीत्रिचत्याधिकत्वेननिन्नसहसामग्रीकत्वान्नयानिर्विक
ल्पकत्वस्योपस्थितिनियमामानाभावात्ततथाचसाध्यवत्वानिर्णयादेवानासाधारण्यमितिपक्षसाहत्यादित्यर्थंतदधिनयस्तंडाभावेवैयर्थ्यं
इ किंचघटमायोयमितिवारःनयनदप्रामाण्याभावसिद्ध्यर्थंकल्पंयनिवारयद्दृतिवार्थआसाधारण्यशंकादूतीयप्रामाण्यविशेषणकानुमा
नएवेतितत्रव्यभिचारज्ञानबाधकाभावात्नयुपमानुमानएवंरूपेनशंकेतिवार्थसाध्यःप्रसिद्धोभिचारनिश्चयसत्वेसाध्यवति
कस्यनिश्चित्वात्अतएवनिश्चयत्वमपिसाध्यंपर्यवसतीतिनव्यतिरेकेव्यभिचारणसाधारणात्वाभावात्व्यभिचारनिश्चयमात्रमामुवयर्थत्व
मप्यतएवचदंडादित्यादिनाव्यभिचारवारणमितिवार्थिकाः अंचेतिमूर्तपृथिवीएथिवीजन्यत्वेतिसंशयेव्यभिचारवारणायगंधसमानाधि
करणेतिगगनत्वमितिज्ञानेगगनत्वघटकारकव्यभिचारवारणायगंधसमानाधिकरणघटकारकेतितथागंधसमानाधिकरणघटका
रकत्वेनोपस्थितिर्यस्यासाविषयतावत्त्वंगंधसमानाधिकरणघटकारकाविषयीकृतंतथागंधसमानाधिकरणघटकारकसमानाधिकरण
त्वविषयतायांपर्यवसितेनतुनव्यभिचारःनरेवंगंधसमानाधिकरणत्वमात्रमयविषयतानिरूपितत्वाभावात्तथाचपृथिवीत्वादितिवार्थिकाः
रस्यविशेषणतयागंधसमानाधिकरणत्वस्यविषयतायामविशेषणत्वेनव्यर्थत्वात्नयकाशात्तनवासमानाधिकरणगगनघटकारकत्वेन
गगनत्वमित्यत्रकल्पेव्यभिचारःसाधकरणमात्रप्रकारकेगंधसमानाधिकरणेत्यादेस्तात्पर्यादितिमात्रपदात्तेनवैशेगंधसमानाधि
करणघटकारकत्वाविव्यभिचारःसाधकरणमात्रप्रकारकेत्यस्यगंधसमानाधिकरणेत्यादेव्यर्थस्यघटकारकपूर्वसाधनेमात्रपदाधिवेशनो

॥ श्लो० ॥ ३३ ॥

व्यर्थविशेष्यकत्वं तत्यागेविशेषणमात्रोपादानेऽप्येवंविशेषदृष्टिर्नावकल्पाधायास्तत्सशयव्यावृत्तसाध्यज्ञानाभावसाधेयप्रकारत्व
समानाधिकरणत्वात्सोपाधिपृथिवीत्वसमानाधिकरणप्रकारावच्छिन्नसाभावोविवक्षितःतथावनतसमानाधिकरणानवच्छेदकायाविष
तासाविवक्षितायेवंजलविच्छेकेपृथिवीत्वस्मरणोत्पादेव्यभिचारयोरणायगंधसमानाधिकरणोतिपावगंधसमानाधिकरणः
घकारभूतःसामानाधिकरण्येनयत्रेतिनव्यभिचारःपृथिवीविशेष्यकजलभ्रमवारणायगंधसमानाधिकरणोति।असमानाधिकर
णालस्यसाध्येतदुनाधिकरणाधिकरणात्वार्थतयादेतोतदधिकरणानधिकरणात्वार्थतयावाव्यभिचारेनगगनत्वमित्यत्रसावधेयं।
अवघटोगंधवान्नवेतिविरोधभ्रमसमयेसंशयव्यवहारदर्शनेनेतिभाति।ननुघटकारभेदेनविषयतानभेदान्नपृथिवी
त्वमात्रप्रकारकविषयतामादायशीतापृथिवीत्वानुमानवेगेद्रव्यसमानाधिकरणत्वादिदानुसलातेव्यभिचारइत्यतआहशीतेतिमूलेतथाचधि
येशेसाध्यसत्वमेवशीतत्वशब्देनेतिभावःवस्तुतस्तुविशेष्यभेदेनविषयताभेदोनघटकारभेदेनेतिदत्वभावान्नव्यभिचारइ
त्याहविशेष्यतिमूलेमनसावैवेतिमूलेतूनजन्यज्ञानत्वान्नपरतस्त्वदानिरितियुक्तःपाठःमन्यत्वादितिज्ञानत्वादेरप्यस्वाने
ग्रामादिकइत्यथंपृथिवीत्वानुमानवदृतिं।तथाचपृथिवीत्वयानुमानवत्पक्षेनानुशीनेइत्यादिनोतोतिभावःविपक्षेबाधंक
नायेनाग्नेत्वादितितवशार्द्रंयत्रव्याप्तिज्ञानेनिरूपितत्वंवायत्रविपक्षेबाधकंतत्रैवयावान्प्रधीरितरत्रेतिवाक्येपद्व्याप्यत्वंसाध्य
विपक्षबाधकविरोधस्यतत्रापाद्यत्वात्।ह्रस्वरात्अतएवास्वरसादर्विरितिदत्वादीतिघ्राणप्रत्यक्षेशायएवकथंस्यात्तद्वत्निश्चयानि ॥३३॥
वर्त्यत्वात्तद्वत्पर्यवसन्नघ्राणप्रत्यक्षसंशयस्येत्यर्थः।अनुभवंपक्षेकरोतीति।ननुप्रतिबंधकदेशेनकथंसंशयःनवस्थासंकरेति

शयत्वंप्रतिबद्धव्यावर्त्यछेदकगोरयावद्वृत्तिनोत्यन्योन्याश्रयपरामर्शविरोधिघ्राणसद्भावशंकयामूलेतमनुमानेतोविलंबतइत्यायार्यैर्यो
दर्शनेनानुभवादेवंपक्षेकूपृथिवीत्वंबाधकतावच्छेदकस्यावश्यकत्वादितिअपिचुघ्राणप्रत्यक्षेशायादितिन्यायेवंहरीयोविसंशयःस्या
दितिसमानासाधारणधर्मदर्शनविघटतिपक्षेज्ञानमानएवसंशयादृतिव्याहन्येतेतिसवोविसंशयोविशेषादर्शनिमूलकएव
तिनविभागस्योपलक्षणत्वादनवासंशयोभिन्नसंशयत्वस्यसमानधर्मज्ञपदार्थत्वापरामर्शेसत्यपिसंशयेनविवक्षायाआवश्य
कत्वादितितार्किकास्तोनसंशयोयोन्तरज्ञानमात्रेविशेषदर्शनेहेतुरेधकारेतदनीतरतेजोमात्रेतोवक्ष्यतेकृत्तनयोतरत्याप्यधीकत्व
नेनयातद्घ्राणप्रत्यक्षसंशयःघ्राणत्वेसामग्र्याबलवत्वेनप्रवृत्तेरेवात्यंतेःनवसंशयेनायोगंज्ञानेकपेप्रवृत्तिर्जनयंवंगंदीतप्रामा
ण्यधीसमानविषयत्वेनयोग्यतासंपादनाघ्रयोपादानेघ्रत्यक्षेविलंबेनप्रवृत्तेविलंबेवस्तुत्रहितीयेपिघ्राणप्रत्यक्षेसंशयेत्यभा
वतियद्यपिघ्राणप्रत्यक्षंप्रतिद्रव्यंतद्घ्राणप्रत्यक्षकार्यकारित्वंधौव्यपरंतथायोजनीयमितिसमानप्रकारकसंशायत्वस्यघटनिर्वर्द्धतावच्छे
दकत्वाद्घटत्वनिश्चयानंतरंघ्राणप्रत्यक्षेतिचेत्तथादृतिं।इदमुपलक्षणंज्ञानत्वंधर्मत्वंव्याप्यमित्यनुमितोगुरुमतेविष
यित्वसंदिग्धविषयत्वंव्याप्यमित्यनुमितोन्यायनयेघ्राणप्रत्यक्षेनसंशयेपक्षेत्वेनानुमितोसंशयाभावोगंधरूपतेनघ्राणादृति
दिक्पटाधीमास्तीत्यधीघटत्वेकत्वस्वतद्ग्रहस्यविघटनेज्ञानसामग्रीमात्रादितेत्याह।—दितीतिमूलेतज्ज्ञान्यत्वदृतिमूलेनवत्वेण
धिकरण्येघ्राणत्वंयदिज्ञानसामग्रीमात्रधयोरुपपत्तिस्यादघ्राणत्वंस्यादघ्राणत्वंयदितितात्पर्यंतदर्शनेतेआपादकासिद्धिंशंकते
—ज्ञानसामग्र्यामितिमूलेतावितिनेतिउपाध्यायास्तुसोमान्यसामग्रीस—

॥श्री४॥

॥३५॥

कृत्वाधकसूचनायकिंवेतीतिदूषणमुपजीवतीभावेमन्नन्तपदयोरधिकारणत्वंकिमाधादितस्वरूपयोग्यत्वंफलोपधानंवानाद्यदृष्टापन्ने
अन्योन्यनतत्रास्पर्धासंजनकत्वेनानुकूल्वादित्यपिदुष्टंयेतत्पाकजरूपस्मिकल्पत्याकारणत्वंनास्त्येवकार्यवैदृष्टाद्यप्रयोजकेतन्नि
यतपूर्ववह्नितावच्छेदकरूपवत्त्वमेवकारणत्वमुच्यतेनचतदप्यसाधीयोग्यादेवकथंस्यात्व्याप्तोव्याप्यत्वासिद्धिरूपंअवच्छेदकधर्मे
णनयोनेयच्छिन्नोनवह्निन्नत्वनेदनएकस्यैवस्वाश्रयादेकत्वेतयाप्रसक्तेपीत्यर्थोदितोतएवोपाधित्वमपीतिअनेनकारणतावच्छेदक
तिभावः॥अविरोधीतिमूलंपरादौस्वविरोधानुभवाप्रसिद्धाव्याघत्वासिद्धेराह।देतावन्नुभवेतीएकव्यक्तिकत्वरूपेणचेकव्य
क्तिकत्वेनबाधकंधर्मसंतस्यैवावच्छेदकत्वात्।गोरयमपिबाधकमित्येतावद्देवेतिगणनविरुद्धमेवेतिनअकार्यइतिरिक्तबाधका
भावोपलक्षणात्ततएवगोरवाभावोपिद्रष्टोविशेषणमेव।एकव्यक्तिकत्वेनकार्यवैजात्यप्रयोजकमितितद्व्यक्तित्वेवह्निर्नन्व
नियमतोनत्वच्छेदकंअवच्छेदकंसिद्धिविधंगादकमनुगमकंवतत्रानुगमकंगादकंधूमत्वंकेवलगादकंतुतोव्यक्तादिजातेःस्वतोपिलक्ष
णत्वेनव्यभिचारानुगमकत्वायोःपूर्वेगात्ततएवयत्रापितद्व्यक्तित्वमवच्छेदकंतत्रापिसंबंधगादकतावच्छेदकंकारणतारूपसंबंधमद
तदवच्छिन्नगदत्वप्रयोजकत्वात्तदुक्तंनयनिस्यवृत्तिधर्मोस्वावच्छिन्नकार्यत्वप्रतियोगिककारणसंभवात्पूर्ववृत्तीकेनेवज्ञानत्ववार
तेविशेषवेपर्थेस्वावच्छिन्नकार्यमात्रवृत्तिकार्यतानिरूपितकारणसंभवानिःसाविवक्षितत्वात्नतुकार्यतावच्छेदकव्यापकत्वेना ॥३५॥
धीपदंपदंव्यर्थंनवापरंत्रकीनिःप्रयोजनत्वादित्यतआदवस्तुतइतिज्ञानत्वावच्छिन्नास्मदादिकार्यंप्रतिजनकार्थंप्रतिजनकाभ्यनः सं
योगसत्वेचजन्यानुपपत्तेरितिउपाध्यायास्तुअनित्यघ्रमालस्वाधिकरणमात्रवृत्तिधर्मीवच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकं

नित्य

मात्रवृत्तिधर्मविच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतानियमात्रानुगाद्यकार्यमात्रवृत्तिधर्मत्वात्अप्रमात्वपदेतिअतएववास्त्रमापदे
नित्यपदनपिसार्थकंअग्नियमात्रपदंसर्वधूमाणांगुरुत्वजन्यत्वेपिशुष्कधूमायागुरुत्वजन्यत्वा
सिद्धेःनपरमंचरासिद्धेरितिनिरस्तंनवतिजन्यत्वावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतामात्रवृत्तित्वेनसिद्धुसाधनवारणायधूमात्रपदंदत्तंवाद्य
मात्रपदंनीलघटत्वेव्यभिचारवारणायद्वितीयमात्रपदंस्वरूपासिद्धिवारणायज्ञानत्वेव्यभिचारवारणायतृतीयमात्रपदंनवैकवृत्ति
धर्मेअसंभवद्वारणकेवलगुरुत्वव्यभिचारोअनुयाद्यतविशेषणेनसंयोगसंबंधावच्छिन्नगुरुत्वाद्यनुगतधर्मस्यावच्छेदकतयानतत्तद्घटभाव
त्वावच्छिन्नंप्रतिकारणतामादायसिद्धुसाधनंनवधूमाश्रयस्यद्रव्यत्वसामान्यसामग्रीनिर्यद्वितयापरमतेसंदिग्धासिद्धिःकृतयत्नवत्पुरुषा
धीजन्यत्वेसतिसंनवात्वस्तुतस्तुविशेष्यवृत्तिविशेषणाधीत्वेएकमवच्छेदकमितिकथंभेकेकारणतासंभवःनवाचमानाभावःजन्यविशेष्य
ज्ञानसामान्येविशेषणधीत्वेनहेतुतयाविशेषयोरपिहेतुहेतुमद्भावोपगमात्तथासामान्येयसामान्यमितिन्यायात्नवैदितःस्फटिक ×लो
इत्यत्राघमायामव्यभिचारःफलीभूतधीविषयसंबंधेनविशेष्यवृत्तित्वस्यविवक्षितत्वात्नवत्वंयत्तत्वघवेशेनानुगमेदोषइति
वाद्यघमात्वस्य×नयं×नानुगतस्यैवलक्षणत्वात्नवघटेतिबुद्धिरूपस्यलक्षणस्यान्योन्याश्रयेणनवघटत्वंनघटेयदिमात्रस्यानुगत्वं
तदाएवंसाध्यघमामात्रस्यतिघ्रसंबंधायत्वंलाघवमस्तीतिनिधानेनानुगमइत्यालोकारस्तुनवघटत्ववतीत्यादिपरंभवद्धूमात्वप
पदंतपासतिधीसाधारणमाधालोकदत्वेज्ञानपदंतथापिव्यर्थमेवेतिनिरस्तंइच्छासाधारणएवतोत्पत्तिनवदीपत्वेसंकल्पसाधी
वात्घमात्वस्यानवच्छेदकत्वेनदृष्टेनासिद्धिःस्वावच्छिन्नसंभवत्कारणतानाघमात्वविशेषस्यदृष्टीतत्वात्नवघटत्वप्रकारकघटत्व

विशेष्यकत्वावच्छिन्नसामग्र्यां निर्विकल्पादिदण्डत्वेन नीलघटत्ववदर्थविपरीतसम्बन्धावच्छिन्न
द्विशेष्यकत्वस्यैव भ्रमत्वेनाध्यक्षत्वाभावादिति द्विपक्षबाधकं घटभ्रमत्वाकत्वमेवेति। घटज्ञानत्वादिति मूलेऽनुक्तहेत्वर्थ
तथात्वधीसामग्रीतत्रास्तीति। घटेतरत्वेज्ञानेतस्याप्रामाण्यत्वात्तत्पदज्ञानत्वादेवान्यथासिद्धेरित्यर्थः। उक्तस्थलेतिमूलेनयदोषाभाव
नार्थतिरोरथात्वादेतिमूलेवाकृष्यपदकार्यवैजात्यात्कारणवैजात्यमावश्यकमितिवियत्कबाधकस्यारणायएवमन्येरुक्तप
दमपिएतेनरासभत्वमत्वस्यनीलघटत्ववदर्थसमाजमादायेत्यपन्नदवधर्मप्रकत्वेसाधर्म्येतिकस्यविदूषणामपास्तंयेविश्य
मात्रस्यारणार्थत्वादितिगुणविषयत्वेतिनथाविलक्षणाकार्यणाकारणास्पर्थिलक्षणमायातिनानुगुणाएवेतिभावःनानुगुणा
षयत्वेतिचेत्सत्यंसनुसुगमएवकिंत्वेतन्नाघभावस्यथाकृष्णताद्यन्यद्घभावत्वेनियतधर्मावच्छिन्नकारणत्वमितिनयतिघमाभावद
निधर्मःकार्यतावच्छेदकइतिअन्योन्येतिमूलेदोषलेशातेतद्भावचनघभावेउत्तरपदःतत्तज्ञानेनतत्तद्घटितदोषत्वधीरित्यन्यान्यो
न्यपदस्थः। अत्रघभामितीतिदण्डमुपलक्षणंघभामनुवर्तेतिज्ञानदेवस्तोमभेदकयसौजन्यरूपदोषाभावेशघभमेतिस्वतेत्रान्यय
व्यतिरेकप्रदर्शनायेतदुक्तमित्यपिप्रतिभातिस्वतइतिमूलेविशेषदर्शनसत्वेममशरीरमितिघ्रमायाअसिद्धेरित्यर्थःतदसत्वेत
दसिद्धेरित्यत्रचविशेषादर्शनासत्वेगोरोदमितिघ्रमासिद्धेरित्यर्थः। तावदितीतःनतावद्दूरवर्तिमूलकथनावस्कविशेषविषयत्व
घ्रसीमबात्पत्तिवारःकेशसमानविषयसाक्षात्कारेसनातीपसंयोगाद्दूरत्वंस्वाक्षत्वात्सएतदस्वरसाद्दूरमूलंतत्रा
धीतिभावलेनेतिअत्रभावधर्मविशेषदर्शनस्तंतत्वेनेत्यर्थः। अन्यथातिसौगतकेतिमूलेनयविशेषादर्शनस्यसत्रदोष

त्वमितिपक्षेयौनगौथविरोधःतस्यमानीतरत्वादितिदृश्यनुगमादित्यननुगमादित्यपगमादितिमोळपाठत्रयेपितत्रतत्र विशेषदर्शनोपप
त्तेर्नानुगमादोषदृश्यत्रतात्पर्यरूपायोढ्यानाभावत्वेनेति। अथवियोग्याभावेअनियतधर्मेतिव्यर्थः एवमन्येपितदन्यकल्पनापत्तिरित्यर्थः इ
दापत्यापत्तेरितिदोषः अन्यथेतिमूलेपित्तोत्कर्षेणाघ्रमात्कर्षदर्शनादवश्यंघ्रमदेउत्तेतिभावःयत्पूर्वमपीतत्वशरवत्वादर्शनेघ्रवळे
पित्तवशात्पीतःशरवदितिघ्रमाणंस्यादितितत्रापिविशेषदर्शनविशेष्यस्याभावादितिसाक्षात्कारत्वंयेतिमूलेयावदर्थंद्वियसन्नि
कर्षस्यसाक्षात्कारप्रयोजकत्वेगोरवमितिभावःननुविषयस्यतदन्यत्वेपितद्विषयत्वावच्छेदनतज्जन्यन्यत्वंस्यादितियतआदःअघ्रमास
यतिमूलेतत्रतेसघकाशादौशविद्यायथादृशद्वियसन्निधर्मत्वेतदेशएसाक्षात्वमदुक्तेनुमितौघ्रमरूपायांसाक्षात्वापत्तिसत्तत्रदोषस्य
साक्षघ्रमविघ्रमात्वेस्यादितिदूषणामितिभावःतद्दुक्त्वदतिमूलेदोषस्यसाक्षत्वदुक्तेनुमितौघ्रमरूपायांसाक्षात्वापत्तिसत्तत्रदोषस्य
घटदुक्तेनननुगमदतिभावःतथावशाद्ज्ञानसामान्यदतिनानुकर्षपदज्ञानोक्तार्थधीत्वेसामान्यतत्वंतत्स्याद्दृत्तेःकर्षवावद्भज्ञानेसो
मान्यकारणीआत्मज्ञानस्यापिप्रागवद्धीजनकतापत्तेरितिनधूमसामान्यत्वेनतत्तज्ञानजनकेचरमाकस्मिकतापरिहारार्थंभवमप्युपगम्य
तांकथमेत्याद्यपिनतस्याप्यत्रेवतात्पर्यादितिदृशेति। अस्तवेतिमूलेयभावःआकस्मिकतापरिहारायकल्पनायांसामान्यविशेषभावंपुरस्का
रेणाघवेकारणत्वेनियतपूर्वीनतावच्छेदकरूपवत्त्वमेकविशेष्यमात्रस्यैकल्पनात्। अतएवकारणतानियमेवतथात्वधर्मेणदीर्घवा
धकमित्यपास्तंतथाहयावद्द्रव्यंसामान्यंवानावच्छेदकमतिरिक्तकारणतानवल्पनापत्तेर्बाधकत्वात्तत्वमेयत्वादिनापिप्रसंगात्किंतुय
त्रैवसामान्यावच्छेदकत्वेकार्यैकासिकत्वंतत्रतत्कल्प्यतदुक्तिपक्षेतावच्छेदकविरोधिसाध्यउक्तिनघ्रमायामितिघ्रनानुतथापिकल्पमन्यत्र

नातिर
दि
क
॥श्री०

व्यभिचारोद्धारः नपक्षतावच्छेदकविरोधिसाध्यकत्वस्यपरामर्शविशेषणत्वादितिनवलाघव
ज्ञानुमितौतत्रव्यभिचारः नमाभावस्यापिविशेषणत्वादितिविशेष्यानयेति। ननुपाकरक्तेभ्योयमितिप्रमायांव्यभिचार
नवतत्रज्ञानमेवसन्निकर्षइति। वार्यंतथासतिधर्मसाधारणकार्यतावच्छेदकसंबंधेनतत्त्वस्यविशेषणतयागौरवेणानवच्छे
दकत्वापत्तेरितिकिंचगुणाकारणत्वेपिदोषाभावावश्यकत्वमतएवशब्देसन्निकर्षसत्वेपिनघ्रमितिसदेउनंचउक्तंपाद्य
त्वकोत्वेरणादेउताउक्तंस्यन्नार्थंविषयत्वरूपतयातस्यन्नर्थंसंनिकर्षतामन्यथासिद्धतयासन्नुक्तालीघनवसामग्रीमे
दकत्वकल्पकत्वात्प्रकृतेदोषाभावेसामान्यसामग्रीतःघ्रमाजन्यंजात्यादिरूपेणवैपर्यं
वैतत्रावश्यकत्वादितिनघ्रत्वरूपघ्रमात्वावच्छिन्नेनुगतदोषाभावस्यानावाद्विशेषणावद्विशेष्यसंनिकर्षस्यघ्रत्वरूपघ्रमात्वावच्छि
न्नेनुगतानन्तिप्रसक्तत्वादितिदिक्पूर्वंतूपरूपतायेछेदकावच्छेदेनहाप्यवच्छिन्नेलिंगज्ञानेगुणागौंधप्रागभावेत्यत्रातएवनव्य
भिचारइतिनवरूपत्वावच्छेदेनसंयोगात्यन्ताभावःसंयोगीत्यत्रापीतिनचुर्यदैसादृश्यप्रत्यक्षेनिमित्तत्वंचैवंछेदःतत्रयथेमितिद
शवाक्यार्थघ्रमेपमितौनदोषोनुव्यभिचारःवृत्तातात्पर्यविषयसादृश्यप्रत्यक्षत्वसत्वेपमितेःतीतिप्रामाण्यकर्यव्यभिचारइति
नवस्तुसत्वेदृश्यत्वेसतिसिद्धसाधनस्यगुणत्वादितिआलोकस्पर्शसाधर्म्यवैधर्म्याभ्यांसंशयकरत्वादितिउ
भयत्रतियोगिकेइतिनचदंडीपुरुषइत्यत्रकर्थविशेषणविशेष्यसन्निकर्षयोरैक्यंनवैक्यमेकजातीयत्वेसादित्यादितो

किंकत्वेनसंयोगत्वादिनावात्तदुभयमाविसुरभिर्यदनमित्यसंगदादेवानुपपन्नमितिवेतनएकत्वस्यएकपतत्वापकत्वात्।
संयुक्तसमवेतसाक्षात्कारिघ्रमात्वावच्छेदेनगुणोयमभिमतोगौर्यकर्त्वेवाएकघटितघ्रत्यासत्तेर्व्यभिचारःपंचदीवाघटकेपार
दृश्यसंभवइतिदिक्मनुभूयमानावोपलोकिकत्वमविशेष्यगततयातत्साक्षात्कारेअदेउरेयतणाचत्रमात्वविशेषाकस्मिव
स्मिकतानुरोधेनाव्येगुणासिद्धिरितिभावः। ननुनाघ्रघटत्वदार्थंनकथंघ्रमात्वमितिनवाद्रव्यविषयघ्रत्यक्षत्वमपिक
र्थेनार्थइत्यापत्तेरितिअत्रतार्किकाः। यत्रावच्छेदकेकटित्वरिरूपेभीगयाःकत्विात्यत्तकारणानिदृपितकार्यतावच्छेदकेतत्व
र्थसमाजोयमनीळघटत्वादौअत्रयेर्थेद्रव्यविषयत्वादौनकारणसंनवोनवाकत्वितत्वमितिनापसमाजःनकृत्रमवच्छेद
कोतरोपपन्नकार्यत्वंकार्यतावच्छेदकघटत्वरूपत्वेबाधकेनावच्छेदकत्वपर्यंतंगुरुअन्यथोपपन्नकार्यमित्येवास्तऽऽनरूप
घ्रत्यक्षंप्रियवृत्यतितत्कारणत्वस्योवश्यकत्वात्यथावाप्यहेतोसमनियतोपस्थितिकमेवतथाएवमवच्छेदकोतरोपपन्नमेव
तथेतिसंभवादितिदिक्पूर्वंतूपरूपतायेछेदकतयाघ्रमात्वमेवान्यथासिद्धसमुत्पत्तिकामितिनानित्यघ्रमात्वंकार्यतावच्छेदकमि
तिगौढदीपदूषणंतन्नुमुख्योत्तरस्यगुणोत्तरानपवादकत्वादपास्तोसैशयविरोधिनोविशेषदर्शनस्यतोनवान्यादितसैपू
र्वविशेषदर्शनेनघ्रतिर्वैधर्म्यस्मारकत्वादिति। वार्यंअघ्रमाणशंकाकालेयविशेषदर्शनंसर्वशंकाह

DR BHAU DAJI

प्रतिबंधकमिति मते नास्माभिधानादिति चेत् कुतस्तत्सिद्धयेत्तत्सिद्धौ वा प्रमाणं तत्सिद्धेरपि प्रमाणान्तरेण तत्संबंधमाक्षेपाविशेषदर्शनं विनापि प्रमाणं
जघन्यत्वकृमिति नापि व्याप्तिविशेषदर्शनं प्रतिबंधकोधीनं इत्यादौकारणं ऋतां भावस्तत्त्वं तस्य
गित्वे नापि तत्वादिनावानुगतरूपेणातन्तुव्यावृत्तिनियमेतावद्भावानां प्रत्यक्षसामान्यहेतुत्वे वास्तु विशेषदर्शनजन्यतावच्छे
दकं किंचित्प्रत्यक्षत्वस्यतत्कुलानुकिंचयत्र प्रतिबंधकाग्रहे विशेषादर्शनं धामोपसंहारेवस्तुत्वादिविशेषदर्शनेप्रामाण्यं यथातत्र
यदि नानुमित्यक्षमितिनेष्यते भेदारः किंवविशेषदर्शनंयत्र यत्र दिनाऽन्यत्र दोषाद्दे रत्वत्वेत्यादेरदस्तत्र विशेषदर्शनेस
त्यपि प्रत्यक्षानुमानेनविशेषदर्शनेहेतुत्वेकिंवादोषाभावः संशयानुरोधेनावश्यकइतितदभावविशिष्ट×ग्र×ष्टसामान्यसामग्र्य
वनिश्चयजनिकाकिंविशेषदर्शनिएकारणत्वेनेतिअत्रवदंतियत्रविशेषदर्शनेतरयोस्तदिदियेजघन्यत्वकृसामग्र्यीसंशयं
कानुत्तरप्रत्यक्षेविशेषदर्शनेहेतुर्नवेत्यिन्नाभावादिनान्यथासिद्धिसोषामनुमानेऽजघन्यत्वकेविशेषदर्शनमवलाघवेन
कारणंविशेषदर्शनमेवदोषदृतिदिक् विशिष्टज्ञानस्यविशिष्यज्ञानत्वेनेतिहेदमुच्यतेयत्रकृतसंस्कारेणापिसंयोगत्वेनैवनतुविशे
ष्यधीसामग्रीत्वेनविशिष्टज्ञानोकुक्षिकृत्वेयविशेषणधीजननकत्वेनेवेनिरूक्तौविशिष्टज्ञानसामग्रीकाक्षेकिंविजननकतां
वदवच्छिन्नासतिसंशयेत्यसंसर्गीगदादिविशिष्टधीसामान्यसामग्रीनिर्वर्तनावसरेवैभाकरातान्नैरूक्तौनिरोधं
अन्यथाव्यापकप्रत्यक्षस्यापिप्रकृतेवाप्यदर्शनात्मकत्वेनविशिष्य धीसामग्र्यवदर्शनव्यधासिद्धापातादितिननुदोषाभा
स्याद्दुत्वदोषाभावविशिष्टदर्शनत्वदर्शनेविपर्ययविरोधित्वतत्वतद्वत्तरप्र

त्यक्षहेतुरित्यत्रतनस्यानिधानविरुद्धेतिचेत् यदिप्रतिबंधकतातदाप्येवंवाव्यभिचारोपपत्तेर्गुरुत्वात्तत्रजघन्यएवोक्तोयद्विशेषादर्शनं
जन्यसंशयस्यकुत्रप्रत्यक्षहेतुरितिनथापीतविपर्ययोत्तरंऋतप्रत्यक्षेविशेषदर्शनंहेतुरेवनकिंतुदोषाभावएवविपर्ययो
त्तरोवेतिदिक्प्रदर्शनार्थस्तुतिः ननुयत्रव्याप्तिविशिष्टधीत्वशरत्वादिनाऽननकत्वेनतत्रशरत्वमनुमितित्वेवेतिकथंसेत्यकिं
प्रत्यक्षसामग्र्याःप्रतिबंधिकायाःसद्भावेकथमनुमितिरितितत्रसामग्रीस्वाभाविकार्यविघ्नेभावेनफलेप्रत्यक्षानुमितित्वाभय
दृतिप्रसंगवारणायऽऋसामग्र्याहेतुत्वस्यावश्यंवाच्यत्वादितिनापिप्रतिबंधकाभावातिरिक्तेव्याप्यत्वदसामग्रीत्वेन
हेतुत्वमितितुभयोपपत्तेःव्याप्यत्वदप्रतिबंधसद्भावेपिप्रत्यक्षकृतिरितितर्किकासाक्षात्• नुमःप्रत्यक्षसामग्र्याःव्यक्तव्याप्यधी
प्रतिबंधकाभावातिरिक्तव्याप्यधीसामग्रीत्वेनतुननकत्वेनतत्यपिदोषाभावएवेतिएवंविशेषदर्शनसामग्रीत्वेपिकृत्यविशे
षदर्शनत्वेनहेतुत्वेलाघवमित्यत्रयमेवतात्पर्यमितिहृदयंकेचित्। यत्रविशेषदर्शनंप्रत्यक्षसामग्रीतत्रतत्सामग्रीबल
वत्तन्यत्रात्मेतिसामग्रीविरुद्धदेवानुमितिविरुद्धेतिकिंप्रतिबंधकोपपत्तिनैनएवंसत्यत्रविशेषदर्शनंघटितंतत्रैकिकपुरुष
प्रत्यक्षसामग्रीतत्रघटकमेवेत्यवघेयंएतेनयदिसमानविषयत्वमकृविषयतानियमेनातिरिक्तविषयतानियमादिति
निरस्तोऽनुमविषयघटत्वसामग्रीबलवत्तयाप्रत्यक्षंतत्रतथेतिसंशयाविपर्ययोत्तरघटत्वेनतिहेदमापातेतावत्कृतोवि
शेषदर्शनंनत्वेनेयज्ञानकृतान्यथासंशयविरोधित्वेननिश्चयसामग्रीत्वेविरोधिनिश्चयसामग्रीहेतनसंशयंविरोधितेत्यन्ना

॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥

भयापत्तिरिति। इदं त्ववयवविषयधीद्वैधावहारिरेङ्गितज्ञोमानसश्रुतत्राद्यःसमानेङ्गितनिवेद्ये योविरोधीधीमात्रनिवर्त्तनी
यइति। ज्ञातमितीति। बाधाज्ञानेपदर्शितविपरीतार्थत्वेनतयोत्पादेनज्ञातस्यविपरीतत्वेवहारघवत्तिनसामर्थ्यात्। साधकत्वज्ञा
वस्याधयोजकत्वादितिभावः विशेषदर्शीत्वज्ञेबाधकमित्यत्रानुभवैप्रमाणयितुंज्ञानमित्यपरेऽनएवाह। तददर्शिनङ्गेबाध्य
मिति। अन्यथातत्वेनज्ञातमितिब्रूयादिति। सएवदिदोषायेति। त्रमत्वेभ्रमायेतिभयथाप्यदोषमात्वमेवपरामर्शगर्भतयो
क्तदोषाभावइष्टापत्तेःवस्तुतोबाक्यार्थधीत्वेन। ज्ञेनकतएवैवसमानाधिकरणदोषरणमेस्मरेवहृदयमपिज्ञानके मेत्रज्ञान
प्रयोगप्तविधिकरणत्वान्नयत्नेप्रधानएवैवंलाघवेसमवायस्यळेधर्मभात्रमधिकमत्रगुणातदाश्रयेभयसाधकमिति
विशेषः नुसमानाधिकरणज्ञानस्यापिङ्गनकत्वेनेतद्वाक्यार्थज्ञानाधिकरणत्वेनपरिशेषेणश्रवणसिद्धिःस्यादितियत्तनत
त्रबाधितस्याहार्यधीविषयत्वेपिशेषसोलभ्यात्समानाधिकरणमात्रफलेधर्मागुणाद्रूति। मतविशेषपरत्वाद्वामतेवेदप्रमेवगुण
इतिनियमएवात्रतिन्नेयइदंदोषपरिहारायेति। एवंवयंवाक्यार्थधीत्वेनत्रयव्यतिरेकोपडीवनेविरुद्धेतधरूतेलाघवस्यपुरस्का
रात्यद्वावाक्यार्थधीत्वेनापीश्वरस्यज्ञानेनगुणाः किंनुसमानाधिकरणमेव। लाघवादितिगोदीयवचनेनत्याज्यंअत्रंचय
व्यतिरेकेस्यापलक्षणत्वात्कारणतावच्छेदकावच्छिन्नेनानुपगमस्यबीजत्वादितिअत्रब्रूमइतीति। अस्मिन्नगुणाब्रूमइत्यर्थः।
एवंवप्रमाणवेदनेनतुभयथावेदनमितिभावः। नवन्यायिकदेशप्रमतपरत्वेएवंपूर्वपूर्वतादृशाध्यापकेनत्या ॥ ३२ ॥
त्रिमस्मृत्यधिरोधा अतएवप्राभाकरमतमाश्रित्येतिमूलेशेषमुपाध्यायाःव्याख्यत्। तिवार्यतस्यइत्यस्यापिव्याख्यकुसुमरत्ना

८

दत्वधर्मत्वस्यादिनाप्तिसंगतेरिति योग्यतादिकमिति। मूलेआदिपदंसंसर्गस्थानीयासत्तियथार्थतत्वज्ञानपरंवेति। ननुसा
ध्यज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वेपसिद्धसाध्यकानुमानएवगुणानुरोधेनभगवन्सिद्धिर्नवक्तव्येति। भगवत्साधकप्रमातारंवेदेन
घतत्वादिहासंगत्यापेक्षेतिगौरवादितिभावः। प्रमाणंवेतदितिमूलेवेदार्थप्रमावक्तृगुणाज्ज्यायस्त्वप्रमाणप्रमा
मत्वेतिबोधस्वर्गादावितिमूलेसुखत्वावच्छिन्नेशरीरजन्यतेयास्वर्गेविशरीरतपपादकापूर्वसंदकारीनवक्तव्यपाकल्पो
तदरूपेति। ननुतेप्रमाणवेदयदृष्टानिकल्पानिवहून्यायीतिशास्त्रप्रयोजकज्ञातमुपयुज्यतेऽमेयतत्त्वंकथमेवधारणीमत तद
प्रामाण्यवदितिलोकवर्णानित्यत्वेष्वानुपूर्वीनित्यत्वेवेदेचानुपूर्व्यपिनित्येतिन। बाधितशब्दनित्यत्वेनप्रामाण्यापत्तेःनि
यतदोषत्वेनविशिष्टप्रयोजकमितिलोकपदेनपूर्वेस्मादितिअन्वयव्यभिचारमाहकियेतिमूलेप्रमाणपक्षत्वेनेतिमूलेवक्तव्वा
क्यार्थप्रमाणापेक्षत्वेनतार्थः। अत्रवाक्यप्रयोगेति। प्रयोगकारणंचतत्त्वज्ञानंचेतिप्रयोगसंवाक्यप्रयोगकारणा
स्यवक्तृज्ञानविषयेतिद्वितीयकल्पस्यार्थइत्यर्थः। नापीतिनिगोत्पत्तिचेकसिद्धमेतत्तत्वनायंकत्वाना
द्विशेषस्येवनद्विशेषदेतुत्वादित्यर्थः। आवश्यकत्वादेवलाघवेनयोग्यताधीविशेषदेतुनेकल्पकारणाभावोवाक्यार्थो
पस्थित्यर्थइत्यन्वयदिगितिअत्रदिगितिअनेनबोधोविरोधस्यातभावष्यिष्यमाणतयापूर्वपक्षत्वेसिद्धान्ताघदर्शनेनन्यूनत्वंनिरस
बाधी। वक्तुब्रूमइतिअत्रचब्रूमइतिपुनरुक्तयागःपूर्वदोषस्यासमाधानत्वेनेनतुशेषानुपपत्तेः। एवंवस्वरूपसद्भाव्य

...दारूपमारोप्यते ननुगविगोत्वसमवायदृष्टयर्थमिति मूलेकेचिद्दोजयंतिः। यद्यगोत्वसंसर्गव्याप्य... त्वमेवरटद्दीतीतव
संसर्गएवानुमेयोनहजातोधूमेतरस्यधूमित्वावाधूमेतरस्यतादाढ्यमितिऊहावतीकार्यः। अयमर्थःयथमभवादृष्टीनाद्द
माणतोयत्रस्फुटोभासतेतानुमितेपूर्वधीविषयएवसर्वत्रविद्यमानधूमएवेतिवज्रलेपायितमेवतत्राप्तामाण्यमितिभेव
मितिशाब्दप्रमाऽपिजन्याजन्यमात्रादित्यत्रलाघवादेकगुणासिद्धिःसंगवायवादित्यर्थः। अतएवत्रमैत्रवाक्यार्थप्रमायांचगुणादितिनभवतिनवलाघवपुरस्कारेणद्धरधीमात्रगुणत्वेवकृवीकार्यंवाधाज्ञानविशेष्यकपरामर्शमात्रा
जन्यत्वादनुमितेःपक्षविशेष्यकनियमात्तत्रपक्षस्यासंसर्गत्वादितिदिङ्मात्रंलाघवादितिमूलेवक्ष्यमाणोद्दाद्यपेतपदकदंडरूपं
वाक्यतदर्थधीवशेनेतरस्यगौरवादित्यर्थः। आवश्यकत्वादितिमूलेयोग्यताज्ञानादेःसामान्यद... अत्यल्पशोधःअनेकदण्डचक्रादिपूर्वक
घटेयौगिकविशिष्टधीप्रतियोगिज्ञानेभ्रमत्वमासाधारणंगुणाइतिभावःकिंचितिननुयथाश्रुतेऽपिभावाबच्छिन्नकार्यतानिरूपितया
गौरवात्तादृशकार्यतायाःअप्रयोजकत्वेसंभवेनकल्पनाद्दोषाभावात्लाघवंबच्छि
न्नकारणतानिरूपकत्वंसतिप्रमात्वघटितधर्मावच्छिन्नकार्यतासंबंधावच्छिन्नकारणतायाःस्वगुणत्वात्। अधीगभावगुणत्वेऽपेक्षितेतु
तिननुव्यापकयत्तज्ज्ञानभवास्तगुणानचवद्धीमतिपदज्ञानमेवगुणःस्यात्तदुपस्थापकत्वंनस्फुटमपेक्षानापत्तिग्रहः ॥५०
ज्यावगाहज्ञानदशियत्वंनस्वरूपयोग्यत्वेपिकदाचिदुपस्थानवदुपस्थितेरितिननुगौतरा भावेनपरामर्शगुणानुरोधेनवैय
सिद्धिमात्रस्यनिवारणीयत्वाद्व्यापकवतिव्याप्यधीगुणत्वे

व्यापकवतिज्ञानमात्रगुणत्वेवेदकत्वयथापिनःसमाहितमेवेतिविद्यमानसंबंधग्राह्यधीरेवगुणःसामान्यविशेषभावीसामान्यविशे
षयोरेवुल्लादितिदिङ्मात्रमाशङ्क्यतीतिमूलेयद्यप्येवंशब्दजन्यकत्वेपिनभ्रमजनकतासिद्धयापिविशेषणत्वेलाघवेणोप
न्यूनत्वमितिविशेषणाभ्यामायामपिजन्यकत्वसिद्धेरथवानथादृश्यरस्तादृशएकारणतयासिद्धेदेवेतिनपुनरुपयोगइतिभाव
श्चेवेतिमूलेतादृशव्याप्यकेनसिद्धसाधनवारणायस्यातेनेतिमूलादिवाक्यस्यपदसमूहान्वयिनोरूपनुतादृशेतिमूलेतत्पदस्व
वाक्यार्थज्ञानस्यैकएवजनकेतावुतस्तुतरकाळेनत्वाद्यवाक्यार्थज्ञानइतिमूलेयद्यपियथार्थयोग्यताज्ञानेगुणत्वेनाक्लृप्त
त्वयथार्थज्ञानत्वयथार्थमपितथापियदितत्रुदवदमपियुणास्तत्रशीकेत्यर्थः। मीमांसेतिमूलेयद्यपिअानुपूर्वीविद्यार्थतात्पर्यधीरपिय
थार्थयोग्यताज्ञानेनान्यथासिद्धत्वेवत्रुमुचितेतथापुर्वेत्यसमाहितेअनादावितिमूलेतथाहिज्ञातोयत्रवेदस्येवास्यतिभावःघा
भाकराद्यतिमूलेवादिनेदानपौरुषेयत्वमितिवार्तिकेतिवाभिप्रायाभावादितिः। यद्यप्यन्वयव्यभिचारज्ञानसामग्रीस्यात्तदायाथार्थ्य
दोषाभावोव्यापेक्षेतनत्वेवंदोषपिदंरजतमितिज्ञानेपुंस्त्वंयत्वंकंयथार्थत्वादिनेभावःमूलस्थेवातोव्याख्यानेअप्रामाण्येति
तथासर्वयथार्थेपियुमतंव्यपास्तद्योतनइतिभावःविपरीतव्यवहारजनकत्वरूपाप्रामाण्यउत्थानोपरतस्त्वेसाधयतिनत्वेतिधी
र्मीसंसर्गमिदंत्व—वेकत्वासंसर्गोऽयंदंडादेकत्वासंसर्गोगौरयंदंडएवंवोतदुपयोगइतिविकल्पत्वयोर्दृतिगुरुप्राभाकरास्त
त्रोपरागत्वंसाधयतिउन्नीयतेवेतिविरोधादितिएकस्मिन्ज्ञानेदोषाभावेकानपेक्षेनवतोनदोषतदभावापेक्षेएकत्रप्रतियोगित

॥ श्री ॥

॥ ४१ ॥

दभावयोरजनकत्वोक्तादित्यर्थः। एतच्च क्वचित्तत्र क्रियद्दोषदूषणमुपगम्येत्यवधेयं यद्यप्यवच्छेदभेदेनातिरोधस्तादुदेवदोषतद
भावयोस्तथापि यदि दूषणत्वं दोषजन्यतावच्छेदकतदभावोदेशे क्रोड्यते तदाऽसद्दूषणत्वं सद्दूषणत्वं नतु तज्जन्यतावच्छेदक
मिति तत्रैनरर्थक्यमेतत्फलयते नतु दोषाभावाव्यवकृतिभावः। इदं ज्ञानायथार्थत्वमुपेत्यात्रैपरं नु दोषस्यासंसर्गाग्रहएवोपयोगः स्यात्
यनस्यमतंस्मारयितिः। यथार्थं त्वदतिज्ञप्तेस्वतस्त्वेसमर्थयतियथार्थत्वेवेतिज्ञानोल्लिखितघटकारत्वदर्थकत्वमित्यर्थः। तेनज्ञान
धर्मत्वेभवतीतिभावः। असत्त्वेवेतिवस्तुगतिमनुरुध्यप्रामाण्यस्वतस्त्वेयुक्तादितिनन्वत्रिरूक्तयोर्गौरवादर्थनिरूप्यतेदूषणेनेत्यत्र
विशेषबाधाभावाच्चेतिभावः। अतएवेतियन्नुक्तंसर्वज्ञानेस्वार्थनिरूपकरूपमेवात्यर्थं तदितिशेषः। किंचेतिपूर्वमनवस्थाकक्षमुक्त्वा
ज्ञानीकारणमुक्त्वेतिनपोनरुक्त्यं अन्यथाचेतिप्रामाण्यमित्यनुपगमवादः विशेष्यादिपरं चेत्प्रामाण्यपदमित्यवधेयं आदितिन
नवमावाज्ञायीत्यनेनविरोधःतस्मात्पुपगमवादत्वादिति। अनुव्यवसायेनेतिमिश्रस्त्रीत्वादिपरंवाशब्दरूपमानार्थीवास्यादि
कलोपमेयोप्यार्थेत्यमुक्तं असत्त्वेत्फलमेतावद्यदितिकेशात्तनुज्ञानेस्वप्रकाशमतस्तद्धर्मिविशिष्टधीत्वमप्यासतामतस्त
दस्वप्रकाशनादितिस्वेग्रहातीतिस्वप्रकाशंवृणुज्ञानेतरत्वधर्मप्रतियोगित्वेनतिऽत्रविद्यमानभेदाग्रहइत्यर्थः। अविद्यमानभेदाग्रहइत्य
र्थधर्मिग्राहकत्वमेवमप्रामाण्यनिर्वर्तकमेवेतितदितिकारणानपेक्षत्वमुत्पत्तौस्वतस्त्वेवाधंदूषणदेवदेशिमतेनतेन ॥ ४१ ॥
तिरिक्तज्ञानभावाधनुपगमादुपगमेनापसिद्धांतइतिविवेचनव्यवहारःप्रवर्तते। व्यवहारोपयुक्तेविसंवादिप्रवृत्तेरज्ञानकार्यत्व

नाव्यवपदेशोप्युक्तज्ञानद्वयेपिविसंवादिप्रवृत्तिजनकेतन्मूलेऽक्षनिमित्तेनघटमाद्यवहारस्यक्षेष्टएवेतिभावः। यथार्थत्वमेवेतिअनुव
त्तगर्भोयंस्मरणेचित्स्वप्रकाशत्वेनासीनत्वेचसत्त्वात्सर्वत्रघटमात्रमेवेति। नावःतन्नेतिघटदमुपलब्धातीयत्रगेचित्तेदानग्रही
तस्तत्रभेदाग्रहप्रागभावोभावोदोषस्यापाकृतत्वात्स्वतस्त्वापत्तिरित्यपिगोर्धर्म्यसत्त्वादितिनयमव्यधिकरणधर्मविच्छिन्नाना
वच्छिन्नापेक्षयाज्ञानेत्यत्रासत्त्वतियोगिकत्वादितिभावः। सैसर्गिकग्रहएवासंसर्गीग्रहत्वमेवेत्यर्थः। अथात्मकथारत्यानैकार्थकारणभाव
व्यवस्थेतिदिङ्मात्रमेवेत्यलमनाप्तिर्यथाद्रव्यत्वादिति संकरवाधिकात्यविरुद्धकार्यकारणापत्तेरेवेतिभावः। इदमुपल
क्षणंनपरापरभावेनियमःसमविष्टज्ञाताःस्यात्तथाचविपक्षबाधकेनासौसाध्यत्वेनरूपत्वानुमानेस्यात्तत्रस्याद्गत्वेनाप्य
व्यतिरेकानुमानेमित्यपिवाधौनानुरूपत्वानुमानेनोपाधिकत्वमेवविपक्षबाधकंव्यतिरेकानुमानेविरुद्धोपाधिर्द्रव्येनप
रस्परस्यतावदिनस्यात्संकरसंकेशयादितिभूतत्वमूर्त्तत्वयोरसंकरापत्तिरपकेविदुपाधयोविरुद्धस्वभावाकेचिन्नेतिस्व
भावएवशरणमनुगतेभवनियामकंज्ञातायपितदितुल्यमित्येवेतिअन्याहुः अनुगतसंभवनानुगतोपगमोयोग्यःनवोपाधौ
सर्वैडपुरुषविवक्षाधीविशेषणपूर्वेवापक्षेपनिर्बंधेनघटघोन्यत्वपटान्यत्वादौसंकोचेविद्यमानेपरस्यरात्रौतामावसमाना
धिकरणत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदकैनवतादृशज्ञात्यादिप्रसंरकरनिरूपितोयेनतादृसामानाधिकरण्यावच्छेदकैनस्यादिति
दिङ्मात्रंननुतथाप्यनुभवाभावात्यन्तरोधेनानुभवत्वावच्छेदेनघटमात्रमेवसिद्धातिरिक्तघटमात्रपदवृत्तेर्निमित्तंकोवि

नवासाक्षात्यभिदिव्यापकत्वाच्चनसंकरोव्याप्यवृत्तित्वाच्चनाव्याप्यवृत्तितादोषःअतेवसदेदृत्य
जातिरित्युपायकृतदृयानेवविशेषारंभतत्वारोचमेव्यंजकाभावान्नुएवतदृतिनवक्षानत्वतुल्यतु
त्यव्यक्तिकेवंदृछायामपिपत्तेरितिअत्रप्रतिभातिअर्थादितमूर्तित्वेतन्निश्चयेनप्रत्यनुपपत्तिस्त
सदेदृनार्थसंप्रायानुपपत्तिश्चनवतदर्थनदृतीत्यादिकमेवास्तुतथासतिनेनेवोपपत्तौजातिकल्पनेमा
तीभावात्यकिंवात्रमात्वंनजातिःपत्वीस्तूतमितित्रोषःप्रवृत्त्याद्यनुरोधादितिनकाप्यनुपपत्तिरितिय
नुअथापपत्तिजातिरेवास्तुघटीत्यनुरोधात्नवदेशभेदेनैवकालभेदेनापितथासतिवृ
मयुक्तित्वातथावघटत्वादिकमपिकालभेदेनकपालेष्वास्तामितिघटोनस्यादितिवाचैकपालाधिकेन्द्रा
मुपपत्तारंकानएवघटत्वंकपालत्वघटतात्याकालावछेदभेदेनवकपालेघटत्वापगमस्यदृ
भावानोस्वसामानाधिकरण्यंबाधितंकेचिदप्याहुःबाधितप्रतीत्यनुरोधेनदृष्यंनवदृसास्तिघमात्वजाति
त्वाघमात्वानुभवस्यविशेष्यावृत्तीत्यादिविषयतयैवोपपत्तेरिति।अन्यथाज्ञानत्वंनस्यात्ळविषय
त्वेवाधीकारणत्वमितितथापीतिदृदमुपलक्षणंयत्रेवनोपनयस्तत्रोव्याप्तिरित्यपिबोध्यंएतेनयत्रानुमित्यानागत॥४२॥
रूपोनोद्धातरस्तत्रतद्धनिरूपमघमात्वमितिनिरस्तंनचुवर्तमानरूपाश्रयज्ञानसामान्यसामग्यैवनासतीपूर्वज्ञाव

एवअत्रएवनसाध्यत्वसाधनत्वविरोधदृरूपत्वविधौस्वतएवस्मरणोपूर्वअभावानुपनीतोपिवर्तमानकालो विषयदृरू
पयतेतथावस्खळकाळदृवदृरूपएवभासतांदृतिवन्नसेभवेपितस्योघवर्तकित्वात्तेनोपयास्वीकारादितिस्वरूपसदृति
मूळेअत्रकृतास्याधारत्वेनजनकत्वेनतत्पूर्वकृतात्यधारकृपाश्रयपूर्वदृष्टिरेवनेतितत्तत्वबुद्धिवेनदेउत्तेजनेसि
पादकमितिवदृतिअर्थभावःज्ञानप्रत्यदृसामान्यतःकल्पितकारणंवेतितुस्वेवतज्ज्ञानत्वेनदृनुत्वेननुरूपस्य
नवाधारत्वेनकृपापिकल्पितकारणंभायएवेतिवाच्यंतेनापिरूपेपाकृपेघटितस्खळकाळस्थेवकारणात्वात्नदुरूपा
सएतेनतत्ज्ञानत्वेनज्ञानकालेसामान्यतोवाआदिनाधारपिकृपाएवनदेसकृत्यैवकारणतावछेदकावछिन्नसत्वेक
त्वेनपूर्वंपरबुद्धिजन्येत्यपास्तंवेदादितिमूळेतत्रजलकृपाभानासेभवादितिभावःटीकाकृन्मतेसदुपरागेणासदृशिष्य
ज्ञानमुपेत्यादृभानेतिमूळेतथावेयमत्रिधर्म्यादेसन्नवस्तुतएवभानात्तत्रजातिव्याप्तिरेवेतिकेचिद्योजयंतीतानापीत्या
दिग्रन्थेकेचिदपिवेतिमूळेतत्रापिवैकेकविशेष्येतिपाठःकश्चिदितिमूळेपदार्थांतररूपइत्यर्थःएकदेशिमतंत्वा
त्मनापसिद्धोतदृतिभावःयदिज्ञानविशेषणतविषयतातदाघटधीविशेषणतात्मनिष्ठोभावविषयतास्यादतआ
हुश्चेत्याश्रयेतिमूळेघमाणांतरमादृश्यन्यथेतिमूळेतथावविशेषएतदृतीयार्थदृत्यर्थःउक्तेतिमूळेघ
पिशाच्यादृतिभेदस्वोशब्यादृतिरनिरूपेयतेथापिविषयतानिराकरणेतात्पर्यमितिनन्वुस्वव्याधिकरणेचविष

यतावच्छेदकरूपनिष्ठप्रतीताभावप्रतियोगित्वेनचतदनधिकरणाधिकरणत्वंधर्ममेयमितिज्ञानेव्याप्त्यापत्तेःतत्पाय
घटपटावितिसेमूलंवनस्पएकैवविषयतोघटेयत्तान्नितातपायघटनिष्ठप्रतीताभावप्रतियोगित्वंपटत्वप्रकारत
यातच्चाव्याप्तिश्चीकातआदसमूलेतिमूलंरजतत्वमेवापातिमूलेरजतत्वप्रकाररजतमात्रवृत्तिविषयतामादायतच्च
लक्षणसत्वेदतिधर्म्यंशुद्धतिमूलंरजतोपुरोवर्त्तिनिःप्रकारदूषणानदेनविषयतानदस्वीकारेणधर्म्यंशुद्धमात्रस्वी
कारेरजतीशेपितस्वीकारापत्तिःतस्यापिरजतत्वमात्रावच्छिन्नविषयतात्रयत्वादित्यर्थः। वैशिष्टयरूपतीतिमूलंवैशिष्ट्यंतरा
नानेपिअवच्छेदकत्वेनप्रकारत्वेपगमात्वैशिष्ट्यंअसंबद्धसंबद्धयःपुरोवर्त्तिरजतत्वयोःप्रकारत्वंधर्ममात्वंधर्मत्वापत्तिरि ॥४३॥
त्यर्थः। नाप्यिस्वव्यधिकरणेतिमूलंयद्यप्यर्थेस्वव्यधिकरणत्वंव्याप्यवृत्तिपूर्वनिरूपकपर्यवसानेतथापिव्याप्यवृत्तीनां भावत्वेदनेनदः
यत्रधर्मीतीतित्वत्रविशिष्यप्रसंवैधोसीत्यर्थः। एतेनपवनरूपेवर्त्तेवृक्षावर्त्तिव्याप्यवृत्तिरूपिकसमवायावगाहनात्।
नसूयत्रयदस्तीतिपूर्वप्रतीकारदेवतद्वारणीअवृत्तिप्रमानुपगमादाघत्यायत्रयसंबंधोस्तीत्यस्यतदर्थत्वादितिनिरस्तं
वाचोरूपविशिष्टसमवायाभावात्वस्तुतस्तुत्रयत्वेत्यादिपूर्वप्रतीकादेवतद्वारणीगगनादिकमाधारत्वेयभावादिनाव
तीतिएवदानीमाकाशमितिघटीत्यासंकोचस्यावश्यवक्तव्यत्वात्संबंधविशेषतोवायावृत्तित्वमितिपर्याप्तमेवसम्यगितिनचु
प्रतियोगित्वमितितथायविशेष्योयोव्याप्तिरितिभावः। नवेवंतत्प्रतियोगित्वेनदानींविशेषणाविशेष्यसंबंधांशोसर्वत्रप ॥४३॥

मेत्यवश्यवाच्यमन्यथाग्निमलरूपेणसंगत्यापत्तिरुक्तावयवमव्याप्तिरितिवाच्यंतत्रतद्वृत्तिजन्यता यदवच्छेदेनप्रमात्वमित्यस्या
नाचेत्प्रमासंसर्गस्यावश्यवाच्यतयाचेतयोःशाब्दीतिविशेषणास्यान्प्रायेनातुदितिनतुधर्मात्मकत्वानुभवत्वभागत्यागेवा
जमतआहस्मृतेरपिधर्मत्वादितिविशेषणाज्ञानत्वेनेति। नवविशेषणात्वमेकंनास्त्येवेतिदंडिज्ञानंदंडविशेषणाज्ञानत्वेनजन
कत्वंवाग्रंतत्रविशेषणाविषयत्वेनेतुवक्तिवाच्यंदंडविषयत्वेनेवजनकत्वेतात्पर्यवतत्रैवदंडीमानमतआहविशेषणीय
तदृत्तिनवतथापियत्रयदित्यादिपूर्वदे – नध्यमवारणत्वधर्मतिव्याप्तिरितिवाच्यंभुतोरजतंधर्मस्यभूतित्वंनतिभूतित्वविष
यकेस्मरणेजन्यतयाभूतित्वावच्छिन्नतत्प्रकारकत्वरूपधर्मत्वापत्तिरितिभावात्ययद्विशेषणाज्ञानंजन्यत्वमितियदवच्छिन्नेप्रति
यद्ज्ञानंजनकंतद्विधेयमानविशेषणकंनतुसानेतसंदीग्धधूमत्वात्वधर्मेयत्वेनाभिवज्ञानेधूमितियोगिज्ञानंजनकंकिंत्व
भावप्रकारावच्छिन्नदृतिनाव्याप्तिरित्यर्थः। एतेनयादृशीत्यनेनयद्विशिष्टत्वपुरस्कारेणज्ञानजन्यतेतिवायदवच्छिन्नेनियम
तिरूपीतरेणापिजन्यतेतिवाधर्मतेप्रकृतायाप्तिःप्रतियोगियेशैष्यांशेधीजन्यत्वनियमेनअभावत्वीयानुपपत्तेरज्ञजन्यत्व
सुवर्णत्रित्यत्वेधूमायापीतविषयतानियमेनसुवर्णनिर्विकल्पकेज्ञानेतत्प्रकृत्यपीतांशेपिधूमाभावप्रतियोगित्वंतिरोतिनिरस्तंप्रतियो
गिधीजन्यतायामभावत्वस्यैवनिर्विकल्पकजन्यतयापीतविषयत्वस्यानवच्छेदकत्वादितिनमुर्खयोगवानितिदृढमुपलक्षणंगं
गंधघागभावत्वानगंधयानित्यपिधूमाणस्यादितिपिवाधर्मनवेशपत्तिरेकत्रद्वयमित्यादिनातस्यापिधूमात्वादितिनवगोरिति

DR BHAU DAJI

ज्ञानेतथापव्याप्ते ने दितत्तज्ञानेनतिरिक्तरूपेपिसास्नादिसद्धर्मिकवृत्तित्वंविषयदृतियार्थेगोलस्यापितदनतिरिक्तदेशतयातत्रवृत्ति
ति। ननुयदवछेदेनयादेतदवछेदेनएसएतदवछेदविषयकत्वमितिप्रयोगेशेषः अन्यथावछेदकविषयतासामान्येचाघमात्वेसंयोगम
वान्मूलेसंयोगवानितित्वमपिघ्रमास्यात्तथावसंयोगवानित्यत्राव्याप्तिरेवनघ्रत्वसंयोगस्यावछेदकत्वेऽपिसुरभौस्यात्ते
आह।वस्तुतदृतिनन्चेवमपिवृक्षःसंयोगीतिधीःघ्रमास्यात्तदवृक्षत्वस्यविरुद्धत्वात्अवछेदकोतरस्यवास्यूरणात्नघ्रेशघ्रतिर
नयछेदकावछेदकत्वंगादिगोःघ्रमत्वनियमात्नयावछेदकत्वीशेघ्रमत्वेपिसंयोगीशेघ्रमात्वमे।वेतिवाऽयंअन्नवछेदकत्वंनिकर
णानिरुक्तशास्त्रावछेदेनापिसंयोगज्ञानस्यैवतुल्यन्यायतयैवनायापत्तेरितितत्रदूरुद्धेयनेनतदन्यावछेदेनतादृग्मिकरदुर्मज्ञानी
मित्यस्यानुत्पत्तेवतत्रदृक्षत्वेवान्यदेवेतिदृक्षपदेकत्रदृश्यमितिन्यायेनवृक्षःसंयोगीतिज्ञानेतत्रास्यवृक्षत्वस्यावछेदकत्वंनावगाहतइ
तिनतत्रव्याप्तिरितिघ्रमात्वावर्यंतामावत्वेवाघ्रमात्वैधर्म्यमात्रपत्वेवाघ्रमात्वमित्यन्योन्याश्रयः।घ्रमात्वस्यनिरुक्तत्वात्तदनाघ
मात्वमूलेपियदवछेदेनेत्यादिवाक्यमेवनन्वेवंरूपविशेष्यकरजतत्वमात्रघटकारूपंस्मरणेवछेदकविषयकेव्यापकत्वेनैवछेद
कस्यापलक्षणतयावस्तुगत्यातदा।वाछेन्नेतत्तज्ञानेतत्रापस्त्वेवेतिवाक्यंवृक्षःसंयोगीतिघ्रमायामव्याप्यापत्तेःअत्रापिविरुद्धेतुदिवि
घरूपायासामानाधिकरण्यमात्रावगाहितयावृक्षःसंयोगीतिघ्रमायांतथाप्यतिव्याप्तिरेववृक्षत्वस्यविरुद्धत्वात्कपिसंयोगित्वघ्र
कारकघ्रमुष्टतत्रकथंथार्थंस्मरणेतिव्याप्तिरनुभवत्वविशेषतोवायथार्थस्मरणाव्याप्तिरसंगाद्यतायतस्यासंगतेयतत्रघ्रम

व्यवहारस्यसत्त्वादतएवानुभवत्वानेतन्निवेशेयघ्रमात्वन्तूमूलेनयानावाहस्यवछेदकत्वंवृक्षत्वेनासतएवएकावछिन्नेप
रत्वाच्चयाइ॰योसामैकत्वंदितिवार्यंतात्पर्यंदेकत्रदृश्यमित्यस्यापिसैवदितिनिरस्तंविषयतासंबंधेनवैशिष्ट्यस्यैवतत्रभानत्वमित्यादिघ्रमायामव्याप्तेः। ननुविषयतासंबंधेनविशिष्टंतिसंबंधेनघटतियोगएवप्रकारस्तेविवक्षितेकेवलान्वयीत्यपिताद
शसंबंधःसमवायएवेतिनाघ्रसिद्धिरितिवार्यंरूपवान्घटदृश्यादिघ्रमायासमवायघटितयोगिरूपप्रकारिकायामेवमर्थ
स्यापत्तेरितिवार्यंआधारएवधेयभावेनगगनस्यवृत्तिमत्वादाकाशस्यैवृत्तित्वस्यतत्रप्रकारत्वाद्वृतिदिकृतत्प्रकारकेतिमूलेक
प्रकारसंबंधेत्यर्थः। एवमप्येपिस्वघ्रकारेतिमूलेपूर्वंतत्पदेनज्ञानमनुक्त्वेदानीमुपादानविषयतोक्तइतिअयोनरूपत्व
त्वंसंबंधइतिमूलेऽशब्देविषयतेकोप्यभेदोघटदृश्यवधेयंवस्तुतदृतिअतीतानागतविषयाद्यनुरोधेननघपि
ज्ञानमेवविषयतानादृशीज्ञानविशिष्टघ्रत्वंदैयेज्ञानस्याप्यविद्यमानत्वात्तत्रापिविषयतावछेदकसंबंधेनज्ञानत्वा
नियतैवज्ञानत्वेवानियतसमवायिकैज्ञात्यात्मकतानियतेवतिध्येयं। ज्ञानमेवविषयतात्वाघवादिछापिसंबंधविशेषेवेदि
त्यनुपादानविशेषणाज्ञानेविशिष्टज्ञानेतिदृदमुपलक्षणंविशिष्टज्ञानेविशेष्यसन्निकर्षमार्जनकेनविशेष्यसन्निकर्षेपिस
मूहालंबनेत्वत्रयसन्निकर्षदृष्यपिबोध्यं॥ छ॥ॐ नमोभगवत्काल्यै। उपोद्घातेनघ्रसंगेनवासंगत्यादनन्विति मूलेय
थाश्रुतइति। सत्यस्थलसामानाधिकरण्यमादायसिद्धसाधनमितिव्याप्यपर्यंतंयद्यप्यनुभवाघ्रवेशेज्ञानपदघ्रवेशेपि

व्यन्यथाख्यातिसिद्धत्येव तथाप्यनुभवस्यार्थेऽनन्तत्वान्नेदं दोषदूषितं तोयद्रविधर्मत्वादित्येवमप्यनुमानमप्रमेयत्वेव्याभिचारः सर्वैरनुगतमि
ति भ्रमसाधारणं चापि साध्यसत्त्वान्नोपाधिरनुगतोऽधिकरणविषयतावच्छेदकतापेक्षरजतत्वघटकारकानुभवविषयत्वव्याप्यत्वं
साध्यतस्यवाक्येव्याख्यातिव्याख्यभिचारित्वमेवदेतेरजताथिपरसाधकत्वायसाधोरजतार्थेपदेसेव्याप्तिति।यद्यपिघटत्तिविष
येनष्टतदज्ञानवृत्तिधर्मविशेषेविषमव्याप्तमिदंतथापिरजतार्थेघटत्तिविषयरजतेतरावृत्तित्वेरूपाधौतात्पर्येणानुसाधनाव्याप
कत्वछिन्नयन्मात्रपदमितितन्नतथाहिनैवंतत्वेतदुनाकृतस्याप्यव्यापकत्वात्प्रौढस्तूपाधिर्दातापहृतेमीमांसकःतस्यस्वरूपासिद्धि
वारकंसाधकमेवविशेषणमेवंचदेसाधनाव्यापकत्वायमात्रपदमितिवदंतिरजतार्थिताजन्यघटत्तिविषयेतिमूलेरजतेतद्राज
न्यघटत्तिदेरनुनिरूपितविषयत्वादित्यर्थोतोनप्रमुक्तिवृत्तिविषयतायांधर्मेयत्वघटकाद्यायांव्यभिचारःअरजतेतिमूलेयत्व
घटकारूपतधर्मेकदापिनारोपोरजतेतद्वारणायारजतेविषयेतिविशेषणंज्ञानपदेनसंप्रतायातंविषयतायामेति।एतेनघमे
यत्वादेःसाध्यव्यापकमिदंनव्यर्थसाधनेदूषितंनिरस्तंरजतावृत्तिरेरजतमाचारवृत्तित्वमित्यर्थः।दूषितंतुधीवज्ज्ञानत्वेन
स्वाकार्यत्वावच्छिन्नेदेनुतथाघटत्तिदेरुक्तफलज्ञानत्वेपतेऽतीतघटत्तित्वावच्छिन्नदूषितफलज्ञानेतरूपायेछामितितथावान्यथा
सिद्धफलज्ञानेघटत्वावितिभावःशुक्तिघटत्तिविशेषणारजतार्थिताजन्यत्वविशेषणंवसिद्धसाधनवारणायेत्यर्थःइत्यप्याकूतंवस्तुतस्तुनु

देवंयुक्तसमवायेनयत्वंरजतत्वप्रकारस्तत्रापिप्रकारतावच्छेदकसंसर्गःनवस्थाभयानेदंरजतत्वसंभवादानन्तरसुसमनुष्यघटत्तियोगि
त्वंभावनेतत्रसंबंधभानप्रतियोगित्वप्रकारकत्वमितिबाल्यलोहितःस्फटिकादेर्लोहित्यारोपकारकतापत्तादितिअत्रकुमतं
दूषयतिनिविषयत्वेदधीविशेषी।एतावच्छेदकघटकारकज्ञानवैजनकतावच्छेदकंअतोनदोषःप्रौढस्तूदाघटकारजतकाधिक
रणकधीजनकत्वंदाघटकारस्त्रसंसर्गसंबंधेनरजतत्वंतादृशरूपेणरजतमितिनकाव्यनुपपत्तिरितिवक्तुंनशक्यतेतादृशरूपेणरजत
व्यापकीभूतधर्मेभवतायदोषादानमितिवाच्यंस्वरूपसिद्धिवारणायस्वव्यधर्मेत्यापादितिनन्नेतिमनुज्ञानदूषयेकथमतिप्रसंग
मीत्यत्रधर्मत्वविषयत्वादितिवदनधर्मबधमित्वविषयत्वसमानाधिकरणधर्मत्वेतात्पर्यात्तेज्ञानत्वेनतत्रबधर्मइतिनकाप
नुपपत्तिरित्यपिधर्मत्वविषयत्वंमरुद्दैवनेपिदेउक्तीयविशिष्टधीत्वादितितदुर्मतंत्वादिविषयत्वेवार्थेतथादर्शनात्रास्त्रलेभु
दूषणमित्यपिवस्तुतस्तुविशेषणवैयर्थ्यंतथापिसमानाधिकरणोदिनानेदेवैषालक्षितमितिनदोषपुरो
तासंसर्गेतिसंबंधपुरोधत्यर्थसंसर्गनेदप्रतियोगित्वंदृष्टावच्छेदकनिरूपितत्वधीविषयत्वाभावस्यप्रकृतेपि
समत्वतात्पर्यादितिध्येये।नचैवमपिनेदंरजतेतितिज्ञानंशुक्तौप्रवृत्तिर्नस्यात्तत्रनेदंसर्गज्ञानेन
स्यात्तथापितत्रेरितिवाक्यंपुरोवर्तिनिशुक्तिरूपकारजतज्ञानाभानेपुरोवर्तिनिशुक्तिभेदंयोनुपदारजतंज्ञानाभावेतात्पर्या
ज्ञानार्थंस्वाविशिष्टेतिफलवत्ज्ञानादितिसैवोपाख्यातेभेदज्ञानरूपत्वरूपस्येतिध्वस्तापत्तौप्र

मेव न

न्याप्यदृष्टिविशिष्टज्ञानजनकत्वे मेदज्ञानं प्रतिबंधकं स्यादितिसं क्षेपः वस्तुतदुक्तिमवधर्मत्वाद्यविषयत्वेनादिशब्दज्ञानत्वस्यापि स्वग्रहजन
कमितिदृष्टयापूर्ववत्सौभवात्तदुपस्थेयमविधेयं अनुभवत्वासिद्धावन्यथाख्यातिसिद्धावपि तदुक्तौत्यादिव्याप्तेर्नसिद्धुतीतिअनुचि
तेतिपदिरुद्धायुवानःशिशवयःकपोताःपतंतिसर्वे युगपद्यथोक्तः स्वैक्लेतथापिसदिसौतापदार्थौपरस्परेणान्वयिनोभवंतीत्यादिना
न्वितानामेवान्वयस्तादात्म्यसंसर्गस्मरणमेकपदेदंरत्वाकार्यबोधपूर्वकोमदात्वाकार्यबोधस्तदानीं घटोगौरदत्यादौनीळ्
घटयोःसंसर्गस्मरणीकदाचिदाचित्स्मरणाद्दृष्टेनीलघटान्वयव्यवस्थेमदात्वाकार्यधीकालेसंसर्गस्मरणनियमएवतिस
दृद

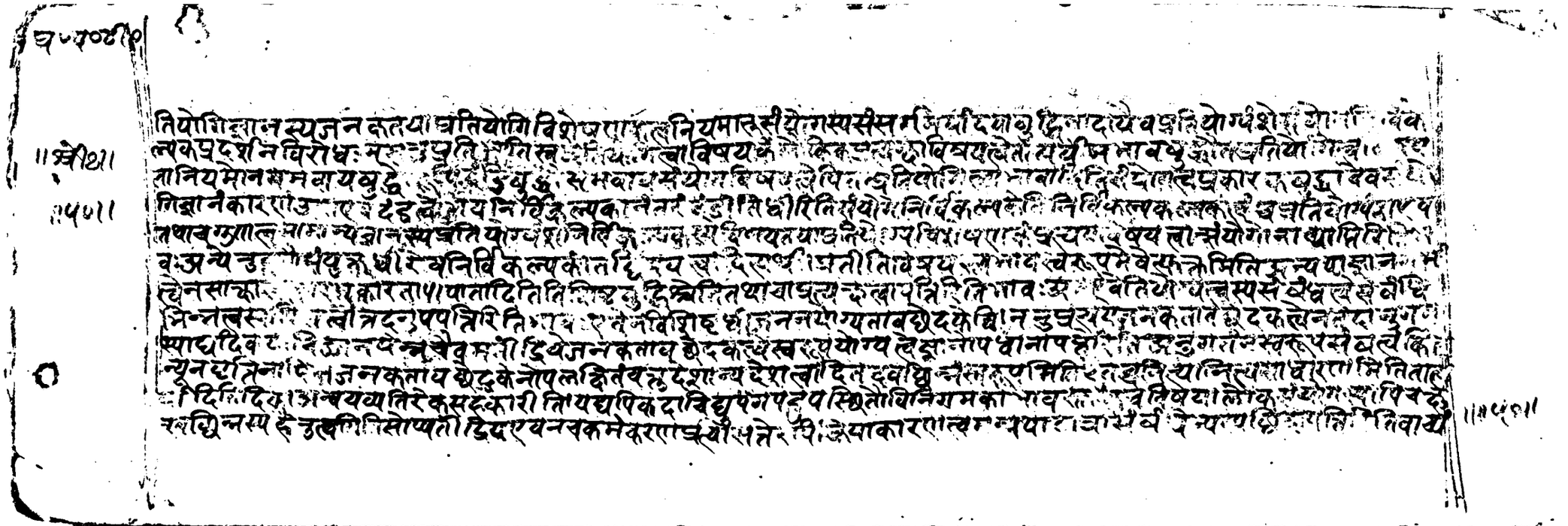

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017